

завдань, спрямованих на проникнення в сутність змісту й форми композиції творів образотворчого мистецтва.

Четвертий (творчо-синтезувальний) етап спрямовано на творче застосування здобутих знань і набутих умінь у процесі художньої творчості та в художньо-педагогічній діяльності під час активної педагогічної практики в школі;

Внутрішніми педагогічними умовами визначено: створення емоційного резонансу на основі діалогового спілкування; активізація самостійної творчо-пошукової діяльності студентів на основі міжособистісної взаємодії (викладач - студент - учень); стимулювання творчого самовираження студентів через композиційну діяльність.

Перша умова ґрунтується на дидактичному положенні про залежність ефективності навчально-виховного процесу від організації оптимального педагогічного спілкування за принципами діалогічної взаємодії, що сприяє розвитку творчого потенціалу, а також забезпеченню особистісно-формуючої функції композиційної діяльності.

Друга умова відповідає психологічному підходу до формування особистості. Його сутність полягає в діалектичному зв'язку суб'єктивного й об'єктивного, що розкривається через діяльність, у якій виявляється природа людини, відбувається засвоєння суспільного досвіду в ході особистісно-творчої активності; зворотною стороною цього є самореалізація особистості в об'єктивному світі, внаслідок чого вдосконалюються й розвиваються сутнісні сили людини. Вони реалізуються у практичній діяльності й спрямовуються на перетворення соціального середовища.

Третя умова ґрунтується на психологічному положенні про те, що за відсутності стимулів виникають осередки гальмування. Саме вони дедалі більше поширюються на всі ділянки мозку, у тому числі й на ті, які були збуджені. Тому при активному стимулюванні композиційної діяльності настає стан захоплення, виникає інтерес і бажання зрозуміти подану інформацію з композиції.

Отже, окреслені педагогічні умови, за якими передбачено реалізацію принципу творчої активності в педагогічній взаємодії викладача й студентів, забезпечують можливість активізації їхньої композиційної діяльності, що сприяє ефективнішому формуванню професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

1.2. Формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва

В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів у сучасному світі окреслюється нова парадигма розвитку національної освіти України, що передбачає інноваційні зміни в системі професійної підготовки вчителів у вищих закладах освіти на засадах гуманізації, гуманітаризації, культуровідповідності, філософії людиноцентризму. Суспільство відчуває нагальну потребу в естетично розвинених особистостях з активною творчою позицією, сформованих на морально-естетичних цінностях, здатних до саморозвитку впродовж життя. Це зумовлено тим, що в сучасному соціумі спостерігаються негативні тенденції, пов'язані з дегуманізацією культури, втратою духовних орієнтирів, прагматизацією свідомості та деперсоналізацією особистості, невілюванням краси людського життя. У зв'язку з цим актуалізується проблема естетизації суспільства та більш активного використання впливу прекрасного в усіх сферах життєдіяльності людини. Домінуючого значення у цьому питанні надається естетичній культурі педагогів, зокрема, учителів образотворчого мистецтва, які мають втілювати у навчально-виховному процесі школи форми і методи збагачення світогляду учнів естетичними реаліями, формувати у них естетичний смак і розуміння естетичних явищ (прекрасного і потворного, трагічного і комічного тощо). На це спрямована і державна освітня політика, що знайшло відображення в Законах України «Про освіту» (1991), «Про вищу освіту» (2014), «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 - 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (2010), «Національній доктрині розвитку освіти» (2002), «Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року» (2012), «Галузевій концепції розвитку неперервної педагогічної освіти» (2013), «Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року» (2012), «Концепції загальної мистецької освіти» (2003), «Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» (2004) та ін. Ці документи визначають пріоритети національної освіти щодо формування нового покоління гуманних, духовно багатих, висококультурних фахівців - представників мистецько-педагогічної еліти суспільства.

Соціальною місією педагогічних університетів має стати не лише підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва до

виконання окреслених освітньо-кваліфікаційною характеристикою професійних функцій і завдань, але й формування культурно-естетичної особистості педагога, із розвиненими естетичними почуттями, естетичним смаком, сформованими естетичними цінностями, з професійно-естетичною компетентністю, здатністю сприймати, переживати, оцінювати мистецтво як естетичне явище відповідно до норм досконалості і краси, уміння проектувати творчу художньо-педагогічну діяльність згідно з визначеною в суспільстві системою цінностей.

Проблемам формування естетичної культури особистості присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних філософів, мистецтвознавців, культурологів, педагогів, психологів. Г. Гегель, М. Бахтін, Ю. Борев, А. Буров, О. Государева, І. Зязюн, М. Каган, М. Киященко, І. Коніков, В. Ліпський, А. Пірадов, В. Самохвалова, О. Уледов, Ю. Фохт-Бабушкін та ін. обґрунтували філософські засади естетичної культури особистості в цілісній структурі загальної культури. Психологічні механізми формування естетичної культури досліджували В. Барабаншиков, Г. Костюк, Б. Мейлах, В. Моляко, Б. Теплов, С. Рубінштейн, В. Скатершиков, П. Якобсон та ін. Проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів засобами мистецтва розглядали М. Галкіна, Н. Дьячкова, І. Зайцева, І. Мінайлоб, Л. Побережна, Я. Сопіна, В. Титаренко, Л. Фірсова та ін. Особливості організації процесу формування естетичної культури особистості у навчальних закладах різних типів та рівнів акредитації досліджували В. Бутенко, Н. Вітківська, Н. Комарова, Л. Масол, Н. Миропольська, С. Мельничук, Г. Петрова, Г. Тарасенко, В. Черкасов, А. Щербо та ін.

Водночас, попри належне розроблення вченими різних аспектів проблеми культурологічної спрямованості мистецької освіти, значну кількість праць із проблеми формування естетичної культури вчителя, до цього часу не здійснено наукових досліджень щодо формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах. Не виявлено праць, у яких було б цілісно розкрито теоретико-методологічні основи формування такої культури, обґрунтовано концептуальні засади оновлення змісту, форм, методів і технологій організації художньо-педагогічної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах із метою формування їхньої естетичної культури.

1.2.1. Сутність і структура естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва

На становлення сучасної методології досліджень із проблеми естетичної культури особистості вчителя значний вплив мали наукові праці видатних представників педагогічної думки (А. Макаренка, Я. Мамонтова, О. Музиченка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, В. Шацької), які присвячені естетичним аспектам культури вчителя, її ролі у педагогічній діяльності.

Із позиції теорії загальної педагогіки естетична культура вчителя розглядається як складник його загальної педагогічної культури. Остання, за визначенням А. Барабаншикова, є «синтезом психолого-педагогічних переконань і майстерності, загального розвитку та професійно-педагогічних якостей, педагогічної етики та системи багатогранних відносин, стилю діяльності та поведінки» [11, с. 72].

Функціонуючи в структурі педагогічної культури і будучи опосередкованою естетичною культурою суспільства, на думку Л. Дементьєвої, естетична культура вчителя водночас впливає на всі аспекти педагогічної культури, має власні естетичні засоби. Адже естетичний аспект є невід'ємною частиною педагогічного ідеалу і включає сукупність емоційно-чуттєвих аспектів, близьких за своїм характером до естетичного переживання: гармонія цілей і засобів, композиційна стрункість і завершеність, пропорційність педагогічних впливів, ритмічна організація [49].

Аналізуючи естетичну культуру вчителя Л. Дементьєва, зазначає, що вона є за своєю сутністю інтегруючою, оскільки містить поняття «естетично вихований», «естетично підготовлений», «естетично розвинений», «естетично освічений вчитель». Її основними характеристиками є естетична освіченість (система естетичних знань), вихованість (у сфері емоційно-чуттєвої структури особистості, її стереотипів поведінки, спілкування, зовнішнього вигляду, мови), розвиненість (рівень розвитку естетичних потреб, почуттів, смаків, ідеалів), підготовленість (методичні вміння та навички) [49].

При розкритті сутності естетичної культури майбутнього педагога І. Сідорова виділяє її у структурі духовної культури вчителя, що втілюється у його здатності грамотно сприймати й аналізувати різноманітні естетичні явища, умінні адекватно їх оцінювати, планувати й організовувати педагогічну діяльність згідно з естетичними нормами суспільства. Серед найважливіших ознак

естетичної культури педагога вчена називає здатності й уміння повноцінно сприймати прекрасне в мистецтві й дійсності та прагнення створювати й використовувати естетичні цінності у власній професійно-педагогічній діяльності, доносити культурні цінності, їхню духовну, естетичну, художню значущість до учнів [166].

Найбільш ґрунтовно зміст естетичної культури вчителя розкрив С. Мельничук. Науковець розглядає естетичну культуру вчителя як багатоаспектне структуроване поняття, оскільки вчитель високої естетичної культури повинен мати чіткі уявлення про естетичні форми пізнання (сприйняття, переживання, судження, почуття, цінності, діяльність, смак тощо); розуміти естетичну сутність явищ дійсності та мистецтва, вміти цю сутність донести до учня, володіти вміннями виділяти специфічні можливості в кожній навчальній дисципліні, чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, яким повинен оволодіти учень кожного класу і визначати рівень естетичної вихованості, бути озброєним навичками організації індивідуальної і колективної естетичної творчості учнів, мати сформовану готовність до художньо-естетичної діяльності у різних галузях (малювати, креслити, виразно читати, розробляти сценарії виховних закладів, проводити екскурсії, бажано співати, танцювати тощо); у процесі навчання і виховання впливати не лише на розум і пам'ять, а й почуття та емоції учнів; будувати стосунки з дітьми на основі педагогіки співдружності [114].

Таким чином, учитель зі сформованою естетичною культурою свідомо організовує власну діяльність з урахуванням гармонійного поєднання моральних, фізичних та естетичних координат, що перетинаються на так званій площині людяності, може досягти естетичного розвитку. Результатом цього процесу є естетичний педагог - досконалий, особистість широкого культурного діапазону, здатна розкрити для учнів суспільну цінність навчальної дисципліни, її приховану сутність через власне естетичне «Я». Це зумовлює естетичну координацію діяльності естетичного педагога, при цьому він демонструє необмежені можливості, його діяльність піднімається до рівня творчості, через творчість досягається вершина краси [188].

Естетична культура вчителя розглядається як важливий складник його педагогічної майстерності (І. Зязюн, С. Федоріщева, В. Сухомлинський [та ін.]).

Одним із перших проблему формування естетичної культури у вимірах педагогічної майстерності окреслив В. Сухомлинський.

Педагог естетичну культуру вчителя розглядав як основу духовного життя і невід'ємний компонент його педагогічної майстерності. У структурі естетичної культури вчителя він виділив три основні компоненти, які тісно пов'язані з професійною діяльністю, а саме: духовно-споглядальний - включає естетичне сприймання, естетичну оцінку педагогічних явищ і процесів, естетичні уявлення, поняття, судження; науково-самоосвітній - охоплює естетичні судження, смаки, ідеали, сформовані і в процесі навчання і виховання; практично-конструктивний, який полягає у створенні вчителем естетичної атмосфери для навчання і виховання учнів, тобто використання і створення нових естетичних виховних можливостей природного і соціального середовища, навчальної і виробничої діяльності, побуту, спілкування у художньо-виховному процесі.

Усі ці структурні компоненти тісно пов'язані з професійною діяльністю вчителя і його педагогічною майстерністю.

За визначенням засновника школи теорії і практики педагогічної майстерності в Україні І. Зязюна, вона є найвищим рівнем педагогічної діяльності, виявом творчої активності особистості педагога [134]. При цьому науковець наголошує, що педагог-майстер є носієм людської культури в її інтелектуально-естетичному вияві. Духовна, естетична насолода від процесу переживання своєї діяльності підіймає особистість педагога над дійсністю, дозволяє сприймати навколишній світ з позицій мудрості, краси, людяності і спрямовувати свою творчу енергію на вищу мету - безкорисливий пошук краси, створення нових цінностей культури. Це самовиявлення педагога здійснюється передусім щоденними діями з формування особистісного естетичного образу поведінки, цілеспрямованою роботою з розвитку естетичної культури, емоційного збагачення, пошуку краси, естетичних почуттів, вдосконалення свого духовного обличчя [134].

Погоджуючись з думкою І. Зязюна про те, що педагогічна майстерність застосовується на різносторонній педагогічній праці, С. Федоріщева [186] зазначає, що естетична культура, впливаючи на характер педагогічної діяльності, надає їй естетичну спрямованість взаємодії вчителя і учнів, спілкування, педагогічних дій. Спрямованість педагогічного процесу на естетичну взаємодію з навколишнім світом дозволяє естетизувати педагогічний процес і залучити особистість до естетичної діяльності.

Визначаючи сутнісність естетичної культури як складової педагогічної майстерності вчителя, С. Федоріщева виокремлює:

- естетичну свідомість (розвиток мотиваційної сфери до естетичної діяльності, формування естетичного ставлення до дійсності, створення естетичного образу навколишнього світу);

- естетичний світогляд, широко ерудицію, естетичну діяльність: естетичний досвід (знання, думки, уміння), естетичні здібності;

- естетичне ставлення до мистецтва, професії педагога, творчі дії пізнання й створення естетичних цінностей у педагогічній діяльності [186].

При цьому вчена наголошує на тому, що естетична культура складається з єдності і взаємодії всіх її компонентів: «Тезаурус і естетичний кругозір характеризують її естетичну ерудицію, інтелектуальний потенціал; діапазон інтересів забезпечує рівень духовних і естетичний ідеалів; естетичний світогляд забезпечує естетичну спрямованість особистішої культури, а естетичні вміння і здібності зумовлюють естетичний досвід; естетичний світогляд і освоєнні методи естетичної діяльності регулюють вчинки і дії, а естетична культура почуттів особистості визначає естетичну насиченість її поведінки і діяльності» [188, с. 40].

Нині особливого значення набуває розуміння естетичної культури вчителя мистецьких дисциплін із позиції педагогіки мистецтва - «науки про використання педагогічного потенціалу мистецтва у формуванні та розвитку особистості» [128]. Більшість учених виходить із визнання виняткової ролі мистецтва, краса якого (за К. Станіславським) «возвеличує чуття, уяву, думку...» [175]. Без нього неможливо уявити формування естетичної культури, адже воно є універсальним суспільним феноменом, що сприяє глибокому усвідомленню своєрідності людства, орієнтиром засвоєння естетичних і культурних цінностей, є засобом пізнання самого себе і довкілля, впливає на чуттєву й емоційну сфери особистості, залучає її до людських емоцій, виховує здатність орієнтуватися в житті, збуджує сприйнятливність до прекрасного, стимулює розвиток образного мислення, асоціативної пам'яті, художньої уяви.

Важливість потенціалу мистецтва, на переконання О. Олексюк, полягає в актуалізації його сутнісної естетичної сили в реальній культурній ситуації та в надбуттєвості через здатність інтегрувати діалог людини зі світом. Естетичний потенціал мистецтва втілює ідею краси у виразності форм та естетичної досконалості всієї структури художнього матеріалу [124].

Про естетичну культуру майбутнього вчителя образотворчого мистецтва можна говорити лише тоді, на думку І. Мінайлоби, коли він виступає посередником, транслятором художньо-естетичної спадщини, усвідомлює свою роль у передачі естетичної культури підростаючому поколінню. Естетична культура вчителя образотворчого мистецтва виявляється в системі «педагог - учень», «педагог - твір мистецтва - учень» у контексті їхньої взаємодії в художньо-естетичній діяльності, в якій концентрується естетичне бажання творити «за законами краси», формується світовідчуття, визначаються ціннісні орієнтації, розвивається творче й асоціативне мислення, естетичне сприйняття мистецтва і дійсності, що призводить до естетичного розвитку і виховання [116].

Естетична культура майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, на думку І. Мінайлоби, є якісним, системним і динамічним утворенням особистості, що характеризується певним рівнем його естетичного розвитку і художньо-педагогічною освіченістю, свідомістю способів досягнення цього рівня, який призводить до духовно-морального вдосконалення, адаптації до соціального оточення і творчої самореалізації у професійно-педагогічній діяльності. При цьому вчений наголошує, що сформована естетична культура студентів сприяє розширенню їхнього естетичного пізнання, естетичної оцінки, естетичних критеріїв. Саме ці якості особистості майбутнього педагога-художника складають основу його творчої педагогічної індивідуальності [116].

Як вважає Г. Нестеренко, естетичну культуру майбутніх учителів слід розглядати в контексті художнього виховання як «сукупність емоційних і творчих здібностей особистості, сформованих засобами мистецтва і спрямованих на активне перетворення дійсності» [119]. Беручи до уваги це визначення, вважаємо, що сутність естетичної культури не доцільно зводити тільки до особистісної художньої культури як рівня розуміння мистецтва, прагнення до участі у художній творчості в процесі художньо-творчої діяльності.

Естетична культура вчителя, на переконання Н. Дьячкової, є загальнокультурним компонентом, спрямованим на чуттєве освоєння і перетворення навколишньої дійсності і самої особистості за законами краси відповідно до естетичного ідеалу, що призводить до вдосконалення особистості вчителя, його творчих сил і професійних здібностей. Розглядаючи естетичну культуру вчителя

як складне структуроване утворення, учена наголошує, що тільки в єдності її основних компонентів (естетичного ставлення, естетичної свідомості, та естетичної діяльності) уможлиблюється формування гуманістичного, естетично розвиненого педагога, який виконує не тільки освітню, але й виховну культуротворчу функцію [54]. Ми погоджуємося з думкою Н. Дьячкової, що фахівець без знання культури, успадкувавши її цінностей, без широкого культурного кругозору втрачає у своєму творчому розвитку, не досягне і професійної майстерності, бо «в культурі все взаємопов'язане; праця, наука, мораль, мистецтво - лише різні грані єдиного цілого» [54].

Естетична культура вчителя, на думку В. Титаренко, характеризується тим, що в результаті сформованості естетичної свідомості, розвиненого естетичного почуття і смаку, здатності до художньо-естетичної діяльності забезпечується їх готовність до естетичного виховання учнів [181].

Розглядаючи естетичну культуру вчителя, Є. Єжова, вважає, що вона охоплює ціннісні орієнтації, духовно-моральні засади, взаємозв'язок складових (естетичного смаку, почуттів, суджень, понять, ідеалів) та включеність студентів в естетичну діяльність, що забезпечує зміну ментальних установок особистості і особистісних якостей учителя. При цьому вчена наголошує на тому, що естетична культура вчителя є таким видом педагогічної діяльності, всередині якої відбувається трансформація загальної естетичної культури в його особистісну сферу, суб'єктивне її прийняття, через здатність педагога розглядати усе багатство культури «через себе», свої ціннісні орієнтації, цілі, прагнення, життєві настанови (інтерпретація). Це діалектичний взаємозв'язок всезагального - загальнолюдської культури, одиничного - естетичної культури та особливого - естетичної культури вчителя [55, с. 33-34].

Аналіз праць учених з проблеми естетичної культури вчителя засвідчило такі основні ознаки її сформованості:

- спрямованість на естетичне у процесі професійної діяльності, яка характеризується потребою в освіті, у прагненні виокремлювати й розрізнати естетичне в різних явищах дійсності;
- естетико-педагогічна освіченість, яка зумовлює наявність у вчителя знань з естетики, культурології, теорії та історії мистецтва;
- розвиненість естетичних почуттів, потреб, ідеалів, сформований високий естетичний і художній смаки, що надає можливість вчителю

аналізувати й оцінювати естетичне в матеріально-предметному світі, в людських стосунках, у професійній діяльності, у мистецтві;

- наявність комплексу практичних умінь та навичок в галузі естетичної і художньої діяльності;
- естетика зовнішнього вигляду і поведінки; культура мовлення, його емоційність, точність, лаконізм, образність.

У контексті театральної педагогіки естетична культура розглядається з позиції визнання мистецтва театру як засобу формування естетичної свідомості людини, що впливає на інтелектуальну, моральну, емоційну сферу і сприяє гармонійному розвитку особистості, допомагає їй пізнати світ і знайти своє місце в ньому.

Естетична культура майбутнього вчителя, як вважає І. Зайцева, є органічним взаємозв'язком естетичної, театральної та педагогічної культури. Змістовною стороною такого взаємозв'язку є: по-перше, мистецтвознавчі знання з історії та теорії вітчизняного і зарубіжного театру, знання основ естетики, драматургії; по-друге, естетичний досвід, глядацька культура, яка характеризується частотою та інтенсивністю залучення до мистецьких цінностей, потребою в опануванні культурного середовища, розумінням сутності естетичного досвіду та його складників, проявом високохудожнього рівня естетичних смакових переваг у галузі театального мистецтва, виявом стійкого інтересу до сучасного театального процесу. Практичний аспект передбачає вміння використовувати методи і форми розвитку естетичної культури засобами театального мистецтва, емоційну зацікавленість в оволодінні практичними вміннями естетичної діяльності; реалізація акторсько-режисерських педагогічних здібностей у практичних діях з естетичного виховання [60].

У контексті екологічної естетики естетична культура розглядається як важлива структурна складова естетико-екологічної культури вчителя.

На переконання І. Котеневої, взаємозв'язок естетичної і екологічної культур ґрунтується на компонентах естетичної культури (естетичне ставлення, естетичне сприйняття, естетична діяльність тощо) та забезпечується засобами мистецтва. Мистецтво, як зазначає вчена, є моделлю природи в її естетичному розумінні, національними та культурними традиціями суспільства. Природно-естетичне, що відображається у творах мистецтва, стає аналогом

мистецтва, через загальноестетичні категорії - прекрасного, піднесеного, трагічного. Ідентифікація природних об'єктів за цими показниками передбачає одночасну актуалізацію у свідомості реципієнта їх антиподів: потворного, негідного, комічного. Ставлення до мистецтва, спілкування з ним збагачує студентів досвідом спілкування і з природою. Взаємозв'язок естетичної і екологічної культури, - стверджує І. Конєва, - ґрунтується на художньому вияві естетико-екологічної діяльності студентів, що сприяє формуванню їхньої естетико-екологічної культури [93].

Г. Тарасенко вважає, що взаємодія естетичної і екологічної культур є підґрунтям професійного зростання вчителя. Кореляція двох культур, як наголошує вчена, відбувається у системах соціальних почуттів («відчуття духовно-естетичної значущості природи, здивування естетичним розмаїттям форм життя у природі, поклоніння вічній гармонії в природі, насолода виразністю художнього відтворення природи...»); та переконань («усвідомлення необхідності ко еволюції людини і природи, осягнення важливості збереження гармонії в природі, усвідомлення можливостей наукового і художнього пізнання природи») [179, с. 62]. Це, на переконання автора, зумовлює формування екологічного відчуття, естетичної виразності природи і перехід його у площину професійної творчості вчителя.

Аналіз різних підходів на виявлення сутності естетичної культури вчителя дав змогу сформулювати сутність поняття «естетична культура вчителя образотворчого мистецтва» як інтегративного особистісного утворення, що поєднує його особистісні та професійні естетичні якості та включає естетичну свідомість (естетичні почуття, смак, ідеал), естетико-педагогічну компетентність, здатність сприймати, переживати, оцінювати різноманітні естетичні явища відповідно до соціально значущих естетичних норм досконалості і краси, уміння проектувати творчу художньо-педагогічну діяльність згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями, гуманістичними світоглядними позиціями. Воно характеризує вчителя як творця і транслятора загальнолюдської та національної культури в її художньо-естетичному вияві, фахівця, який усвідомлює культурну місію освіти і своєї професії.

Окреслене визначення покладено в основу розроблення структури естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого

мистецтва, виходячи при цьому з розуміння структури (від. лат. *structura* - будова, розташування, порядок) як сукупності внутрішніх стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах [132].

Вважаючи естетичну культуру вчителя інтегративною, системною єдністю різних компонентів, науковці виокремлюють: когнітивно-змістовний, емоційно-ціннісний, креативно-діяльнісний (Н. Чернікова [196]); когнітивний, технологічний і емоційно-ціннісний (І. Мінайлоба [116]); емоційно-мотиваційний, інформаційно-когнітивний та творчо-діяльнісний (І. Сідорова [166]) компоненти.

У контексті визначення структури естетичної культури вчителя Л. Побережна вважає, що стрижневим компонентом є оцінно-орієнтаційний, нерозвиненість якого свідчить про відсутність естетичної культури. «Вбираючи в згорнутій формі минулий досвід естетичного сприймання, переживання, емоційно-естетичних реакцій у його співвіднесенні з естетичними поглядами, концептуальними підходами, теоретичним осмисленням естетичних явищ, цей компонент естетичної культури, - зазначає Л. Побережна, - задає тон змістовому визначенню естетичної культури особистості, орієнтує її в конкретно-безмежних проявах прекрасного і потворного, високого і низького, трагічного і комічного в навколишній дійсності і мистецтві» [141, с. 21]. На основі оцінювально-орієнтаційного компоненту ґрунтуються всі інші компоненти структури: мотиваційно-потребовий, емоційно-почуттєвий, когнітивно-раціональний та творчо-діяльнісний, взаємовплив яких обумовлюють цілісність особистісної якості - естетичної культури педагога.

В. Титаренко та Л. Фірсова виокремлюють такі компоненти естетичної культури вчителя, як когнітивний, почуттєво-емоційний, практико-діяльнісний [181; 190]. Водночас, Л. Фірсова наголошує на необхідності включення трансляційного компоненту, що забезпечує здатність особистості проявити себе не тільки в ролі активного творця естетичних цінностей, але й їх активного пропагандиста, розповсюджувача естетичної культури суспільства, вихователем естетичної свідомості інших людей, нових поколінь [190].

Визначаючи структуру естетичної культури вчителя, М. Галкіна виокремлює її складові у контексті значення у системі професійної підготовки: естетичні знання, які передбачають не тільки знайомство з основними естетичними та художніми

закономірностями, а й розуміння їх; естетичні потреби, на основі яких удосконалюються здібності естетичного сприйняття, почуття, смаку; розвиненість образного мислення як творчого процесу, що проявляється у здатності до творчого пошуку, у прагненні вийти за рамки відомого; характер естетичної активності майбутнього вчителя, оскільки прояв естетичної активності не повинен обмежуватися лише відображенням, оцінкою і творчим проявом естетичних вражень, а головне - має реалізовуватися в різних формах соціальної творчості [33]. Провідна роль серед цих компонентів належить, на думку вченої, здатності і вмінням здійснювати естетичну оцінку явищ дійсності і мистецтва, оскільки характеризує сформованість певного рівня естетичного сприйняття, здатність естетичного судження, ступінь розвиненості естетичного смаку (тобто фактично всі елементи естетичної свідомості ніби акумулюються у здатності здійснювати естетичне оцінювання).

Аналізуючи ознаки естетичної культури майбутніх педагогів, І. Сідорова виділяє такі її компоненти, як: емоційно-мотиваційний, інформаційно-когнітивний та творчо-діяльнісний. Зміст першого компоненту розкривається через потребу у спілкуванні з мистецтвом та прекрасним, емоційно-почуттєве ставлення особистості до художніх і естетичних цінностей, розвиненість естетичної свідомості (естетичні сприйняття, інтереси, смаки, ідеали й естетична оцінка). Інформаційно-когнітивний характеризує художньо-естетична обізнаність, що включає загальні знання з художньої культури, сформованість художньо-естетичного світогляду, здатність до логічного оперування естетичними категоріями. Сформованість досвіду активної естетичної діяльності, здатність до естетичного самовиховання та самовдосконалення, уміння і навички у художній творчій діяльності відповідають творчо-діялісному компоненту естетичної культури майбутнього педагога [166].

Беручи до уваги погляди науковців щодо визначення структурних компонентів естетичної культури майбутнього вчителя, що відображає в своїй структурній організації й змісті, зокрема, про те, що «особливості об'єктивної дійсності, що охоплюють і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках» [15, с. 23], нами було визначено структуру естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, що містить аксіологічний, афективний, когнітивний та праксеологічний компоненти.

Аксіологічний компонент естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва ґрунтується на засвоєнні і прийнятті ним цінностей, що є стійкими орієнтирами, співвідносяться з його життєвою позицією й майбутньою художньо-педагогічною діяльністю.

Учені розглядають ціннісні орієнтації як: стійке вибіркоче надання переваги зв'язку суб'єкта з об'єктом оточуючого світу, коли цей об'єкт, представляючи соціальне значення, набуває для суб'єкта особистісного смислу, розрізняється як дещо значуще для життя окремої людини й суспільства в цілому [129]; вибіркоче, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей [43].

Естетичні цінності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва ґрунтуються на розумінні естетичного, яке виступає як аксіологічне явище «царство цінностей», «адже тут вони найбільш сконцентровані і найбільш уявно виявляються і функціонують... Естетична цінність також є свідченням досягнутого рівня культури суспільства і включення індивіда у предметні (матеріальні чи духовні) відносини і зв'язки, слугує стимулом у його життєдіяльності й орієнтиром у поведінці. У понятті «цінності» зафіксоване життєво важливі настанови, орієнтованість на бажане, на світ, яким він має бути, і на людину, якою вона повинна стати» [171, с. 82].

У філософсько-естетичній літературі основними видами естетичних цінностей є прекрасне (витончене, грація, миловидність, пишність і т. ін.) та піднесене (величне, грандіозне тощо), які діалектично співвідносяться з відповідними негативними цінностями, «антицінності» - з потворним і низьким. Особливу групу естетичних цінностей становлять трагічне і комічне, що характеризують ціннісні властивості різних драматичних ситуацій у житті людини і суспільства і образно змодельованих у мистецтві [171].

Отже, естетичні цінності особистості є підґрунтям розмежування прекрасного і потворного, насолоди, здатності до переживання і співчуття, а сформовані естетичні цінності вчителя образотворчого мистецтва впливають на формування його переконань, що дозволяє руйнувати протиріччя між усталеним світом цінностей і антицінностей, використовувати їх як інструмент особистісного й професійного розвитку у художньо-педагогічній діяльності.

Для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва має стати цінністю його художньо-педагогічна діяльність, яка будується на

ретрансляції естетичних цінностей. Цю проблему варто розглядати з позиції педагогічної аксіології, в основі якої лежить розуміння і ствердження людського життя, виховання і навчання, освіти в цілому і педагогічної діяльності, де значущою цінністю є ідея всебічно і гармонійно розвиненої особистості, що пов'язана з ідеєю справедливого суспільства, яке здатне забезпечити кожній людині умови для максимальної реалізації закладених у ній можливостей.

До важливих педагогічних цінностей, які регламентують художньо-педагогічну діяльність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, на нашу думку, необхідно віднести гуманістичні цінності як основу взаємопорозуміння, миролюбності, поваги до людини, її почуттів, до тих найвитонченіших емоційних-почуттєвих переживань, які складають сутність людського життя у відповідності до законів Істини, Добра, Краси.

Гуманістичні цінності є підґрунтям розвитку особистісних якостей майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, «складають духовну основу, базисний духовний компонент особистості, визначають сутність її внутрішнього світу» (Б. Ліхачов [103]), що виявляється у спрямованості і світогляді педагога-художника, у його знаннях, уміннях і життєвій силі є особистісною характеристикою в соціально обумовлених відносинах, діяльності й спілкуванні.

Обираючи за основу класифікацію педагогічних цінностей, запропоновану І. Ісаєвим [70] та В. Сластьоніним [169], нами було визначено систему естетичних цінностей майбутнього вчителя образотворчого мистецтва:

- цінності-цілі - розкривають значення і сенс естетичної художньо-педагогічної діяльності та мету формування естетичної культури вчителя образотворчого мистецтва;
- цінності-знання сприяють усвідомленню студентами ролі естетичних знань у процесі здійснення художньо-професійної діяльності та важливості розвитку високого рівня художньо-естетичної ерудованості;
- цінності-засоби допомагають розкрити способи і засоби здійснення естетичної художньо-педагогічної діяльності та формування естетичної культури вчителя образотворчого мистецтва;
- цінності-відносини - регламентують естетичні взаємини як основний механізм функціонування цілісної професійної діяльності та основи формування естетичної культури педагогів-художників;

- цінності-якості визначають особистісний потенціал вчителя образотворчого мистецтва, що виявляється у прагненні до естетико-творчого самовираження, самоствердження, самовдосконалення, використання власних естетичних і творчих здібностей тощо.

Система естетичних цінностей має синкретичний характер, тобто її функціонування залежить від взаємозв'язку всіх її складових, що визначає архітектоніку аксіологічного аспекту навчально-виховного процесу.

Афективний компонент естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва передбачає здатність особистості до переживання краси навколишньої дійсності, мистецтва прекрасного в самій людині. Цей складник є провідним у формуванні естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, оскільки процес естетичного розвитку особистості починається з формування потреби і естетичного сприйняття, що викликає емоції і почуття як своєрідного особистісного ставлення людини до навколишньої дійсності.

'Емоція (від лат: *emovere* - • • збуджувати, хвилювати) розглядається у психології як переживання, внутрішнє хвилювання; конкретна психічна форма існування потреби. З цієї позиції психологи пов'язують емоції зі спонуканням тих почуттів, що сприяють їх задоволенню. На думку С. Рубінштейна, емоції «неминуче включають у себе і прагнення, потяг до того, що для почуття привабливе, оскільки потяг завжди є емоційним» [157]. Відповідно, емоції і почуття тісно взаємопов'язані. Почуття формуються і розвиваються на основі емоцій, які «є одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності й поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб» [157, с. 257]. Емоція оцінює дійсність і доводить свою оцінку до переживань, є зумовлюючим началом пізнавальної діяльності.

Отже, естетичні емоції для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва стають значущими як самодостатні переживання, де повнота емоційного переживання дозволяє вловити нюанси естетичного буття, допомагає розкрити естетичну сутність предметів, визначити характер оцінної реакції. Від глибини естетичних емоцій майбутнього вчителя образотворчого мистецтва залежить сутність проникнення в естетичне явище, оцінка його естетичних властивостей.

У діалогічному зв'язку з естетичною емоцією перебувають естетичні почуття як стійкі властивості особистості.

У педагогічній інтерпретації естетичні почуття визначають як особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й через твори мистецтва. Естетичні почуття є ключовими у системі ставлення людини до дійсності. Вони є ознакою розвинутого естетичного сприймання,

Естетичні почуття формуються у процесі сприйняття дійсності, залежно від середовища спілкування, від власних контактів. Розвинуті естетичні почуття дають студенту можливість орієнтуватися в естетичних властивостях об'єктів природи, соціуму, тим самим призводять до більш ефективного виконання функцій «Я» - образу, а саме: конструктивної, регулятивної, прогностичної та еталонно-оцінної [76]. Саме тому естетичні почуття майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, водночас, є гранню загальних людських відносин і виступають критерієм універсальності та гармонійності особистості, адже, як зазначає В. Личковах, ні інтелектуальний, ні емоційний розвиток особистості не може бути повним, якщо вона естетично нерозвинена. Естетичні почуття забарвлюють і емоції, і волю, і розум людини вмінням бачити, відчувати та створювати красу. Відповідно особистість, яка знаходиться у стані актуалізації естетичних почуттів, ставиться до себе, до природи, до інших не як споглядач, а як людина, що відчуває унікальність та своєрідність іншого [104].

Естетичні почуття є підґрунтям формування у майбутніх учителів образотворчого мистецтва емоційної чутливості як готовності до емоційних реакцій, переживань, яка виявляється у свіжості почуттів, вразливості, здатності до подиву, натхнення, піднесеності, захоплення [105]. Не без підстав учені вважають емоційне сприйняття «першоосновою естетичної культури», основою «естетичної чутливості» [21].

Для вчителя мистецьких дисциплін емоційна чутливість, на переконання О. Лобач, є найважливішим результатом художньої діяльності, а також духовно-морального самовиховання, зорієнтованого на особистість учня, спостереження за порухами його душі, проникливість у таїни його внутрішнього світу [105]. Необхідно зауважити, що «здатність відчувати» - невід'ємний складник естетичної свідомості та естетичної культури, тому саме через чутливість проходить точка перетину емоційного й естетичного [66].

Таким чином, ступінь розвиненості естетичного почуття суттєво впливає на характер і якість художньо-професійної діяльності вчителя образотворчого мистецтва. Як його сутнісна характеристика, естетичне почуття накладає відбиток на будь-який прояв художньо-педагогічної діяльності та його духовного переживання. Воно не тільки забезпечує гармонізацію зовнішнього світу через діяльність, а й збагачує, робить багатоманітними внутрішній світ студентів, їх духовні устремління.

Когнітивний компонент естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є змістовою основою формування їхньої естетичної культури як об'єктивне знання, яке, за визначенням О. Рудницької, є результатом пізнання дійсності, законів розвитку природи, суспільства й мислення, містять «поняття і терміни, факти повсякденного буття, наукові теорії, прийняті у суспільстві норми ставлення до різних явищ життя тощо» [159, с. 22].

Психологи в процесі сутнісної характеристики знань розглядають її як систему освоєних людиною понять [138]; різноманітні образи сприйняття, пам'яті, мислення, образи предметів і явищ оточуючого світу, образи різних дій людей, знання з позиції динамічних моделей предметів, явищ і їх особливостей [178].

Слушним є твердження О. Леонтьєва, що «головне полягає у тому, чим для самої людини стають ті думки і знання, які ми їй повідомляємо, ті почуття, що ми у неї виховуємо, ті прагнення, котрі ми у неї збуджуємо» [101, с. 23]. Згідно з цим, у контексті теоретичного навчання в процесі здобуття професії вчителя образотворчого мистецтва студенти повинні засвоїти систему знань, яка забезпечить формування естетичної культури в різних видах художньо-педагогічної діяльності. До неї входять естетико-педагогічні, культурологічні, естетичні та художні (фахові) знання.

Естетико-педагогічні знання закладають розуміння майбутнім учителем образотворчого мистецтва естетичних основ організації власної художньо-педагогічної діяльності. Їх засвоєння для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва слугує підґрунтям для естетичного пізнання і естетичного перетворення художньо-педагогічної діяльності, сприяють активізації естетичної свідомості, удосконаленню інтелектуальних процесів та розвивають потребу в самостійній творчій художньо-педагогічній діяльності.

Культурологічні знання забезпечують усвідомлення майбутнім учителем образотворчого мистецтва зв'язок зі світом людської

культури, механізмами та історією її розвитку, що сприяє його адаптації до життя в цілісному і динамічному полікультурному світі, зокрема, через формування навичок світоглядного діалогу, поваги та толерантності щодо носіїв інших культур і систем цінностей. Культурологічні знання є універсальною можливістю для педагогів-художників одночасно рухатися в різних культурних світах і переходити з одного світу в інший.

Естетичні знання для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є основою формування його естетичного світогляду, «головна ідея якого - прагнення особистості сприймати і оцінювати предмети, явища, процеси навколишньої дійсності з урахуванням того, наскільки вони відповідають естетичним поняттям» [20, с. 268]. Зміст естетичного світогляду визначається різними відношеннями в системі «природа - суспільство - людина», які розвиваються «в єдності історично мінливого й вічного, загального й індивідуального і підкреслюють суб'єктивне значення естетичного світогляду» для кожної особистості її [59, с. 10] та сприяють формуванню у майбутнього вчителя образотворчого мистецтва естетичних поглядів.

Освітній потенціал фахових (художніх) знань розкривається майбутньому вчителю образотворчого мистецтва через гуманізаційну сутність. Знання основних законів рисунку, живопису, композиції для студентів є основою формування в них здатності створювати художні образи, естетично сприймати твори мистецтва, оточуючу дійсність, естетично перетворювати навколишнє середовище. В. Ван Гог писав: «цілком упевнений, що колір, світлотінь, перспектива, тон і малюнок - все має свої закони, які необхідно вивчати як хімію або алгебру» [112].

Засвоєні художні знання впливають на формування вміння виділяти в образотворчому мистецтві соціально значущі аспекти, аналізувати особливості змісту і художньої форми творів та дозволяє їм оволодіти мистецтвом сприймання як особливий дар людини, проте який має бути розвинений і вихований [201]. З цієї позиції художнє знання набуває для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва характеру діалогічності у процесі спілкування-взаємодії відбувається між трьома суб'єктами: викладачем, студентом і твором мистецтва [126, с. 87]. Таке мистецьке спілкування студентів, можливість перенесення способів взаємодії з художніми образами в галузь міжособистісного діалогу є

важливою рисою педагогічної майстерності - культури спілкування, «мистецтвом душевного контакту» [201, с. 43].

Інтегративне поєднання знань сприяє інформаційному збагаченню сприйняття, мислення і почуттів студентів на основі залучення багатогранного матеріалу, що також дає змогу з різних сторін пізнати явища, поняття (культурологічні, естетичні, мистецькі) та призводить до формування професіоналізму, який насамперед виявляється в ерудованості, під якою слід розуміти широку поінформованість у галузі естетики, культурології, мистецтва та знань із фахових дисциплін.

Розвинена художньо-естетична ерудованість майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є однією із найважливіших характеристик його художньо-педагогічної діяльності. Чим ґрунтовнішим є естетичне бачення вчителя, тим ефективнішими стають можливості його естетико-виховної діяльності. У процес професійного і особистішого розвитку розвиненість художньо-естетичної ерудованості майбутнього педагога-художника визначається сформованістю художньо-естетичного тезаурусу як «інтелектуального та емоційного багажу, втіленого у життєвому та оцінному досвіді» [109, с. 29].

Праксеологічний компонент естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва полягає в орієнтації студентів на естетичну діяльність, унікальність якої (за Ф. Шіллером) полягає у свободі творчих сил індивідуума, у створенні прекрасного як реалізації істинно людської потреби. «Як тільки розум проголосив, що повинна бути людська природа, він цим самим ухвалив закон - повинна існувати краса» [199, с. 299]. Завдяки естетичній діяльності розвинені естетичні потреби, багатство почуттів у майбутніх учителів образотворчого мистецтва перетворюються на об'єктивний фактор, а естетичне ставлення стає аспектом матеріальних відносин.

Уявлення про естетичну діяльність передбачає розгляд її як процесу, універсального, всебічного пошуку найбільш довершених форм людської діяльності, вона створює естетичний потенціал культури, накопичуючи відкриття, уявлення про навколишній світ, розширює світогляд, естетичний досвід, гнучкість мислення, смак людей і тим самим творить світ культури для наступних поколінь.

Із позиції філософсько-естетичного аналізу Ю. Борев визначає естетичну діяльність як емоційно-почуттєву, духовно-ціннісну діяльність людей, спрямовану на перетворення світу відповідно до

уявлень про досконале, пов'язана з гармонійною самореалізацією людини та гармонізацією відносин людини та соціуму. Естетична діяльність, за твердженням ученого, універсальна, багатогранна і включає в себе художньо-практичну, художньо-творчу, художньо-технічну, художньо-рецептивну, рецептивно-естетичну, духовно-культурну та теоретичну її різновиди. Результат естетичної діяльності - мистецтво [18].

Естетична діяльність, що втілена в усіх інших видах активності людини, як підкреслює Л. Столович, набуває більшої самостійності в художній діяльності, де створення естетичної цінності - не другорядне завдання, не доповнення до цінностей іншого типу, а основна його ціль [176]. Будучи вищим проявом естетичної діяльності, художня діяльність здійснює зворотний вплив на естетичну, піднімаючи її за собою: «Художні досягнення у споживацькому світі беруть участь в естетизації середовища, поширюються, розбираються, забезпечуючи таким чином стильову єдність перетворюваного людиною світу» [30, с. 244].

В естетичній діяльності естетичне є засобом вирішення як художніх, так і позахудожніх проблем (перетворювальних, пізнавальних та ін.). У художній діяльності «естетичне» ніби вбирає в себе, «асимілює» інші види діяльності, трансформуючись, таким чином, із засобу в цілі [205, с. 58]. Тобто йдеться про сприймання як детермінований процес пізнання, у якому різні предмети та явища дійсності перетворюються у зорові образи, на основі яких у людини формується система еталонів, що забезпечує її життєдіяльність [148].

Процес сприймання відбувається у взаємозв'язку з психічними процесами особистості: мисленням, мовою, почуттями й волею. За концепцією В. Моляко, сприйняття пов'язано з теорією творчості, згідно з якою поняття «творче сприймання» - це процес (та його результат) конструювання суб'єктивно нового образу, який у більшій або меншій мірі перетворює, змінює предмети та явища об'єктивної реальності, де перцептивний творчий образ представляє собою оригінальну сукупність нових фіксацій, відбитків, що є в наявності у даного суб'єкта, раніше сформованих образів і їх фрагментів [148].

Поняття «естетичне сприйняття» визначається як здатність до вичленення в явищах дійсності, у мистецтві процесів, властивостей, які породжують естетичні хвилювання та переживання. Так, Н. Мойсеюк цю категорію розуміє як здатність виділяти у мистецтві й житті естетичні якості, образи та переживати естетичні почуття [117, с. 428].

С. Пальчевський естетичне сприйняття розглядає як уміння відкривати в людині або в окремих фрагментах світу ту внутрішню істинність, яка, втілюючись у відповідні їй форми, викликає в особистості відчуття прекрасного [131, с. 381].

Згідно з теорією естетичного сприйняття Л. Рейда, сприймання твору мистецтва як суб'єктивного відображення дійсності породжує специфічну реакцію, «своєрідне переплетення емоцій, почуттів, фантазій, думок у того, хто його сприймає» [208, с. 19]. На думку вченого, важливим є підготовленість особистості до пізнання мистецтва з певним запасом мистецтвознавчих знань і вмінням відчувати красу, адже «людина може знати, що автопортрет Рембранта - видатний художній твір, але якщо особистість ніколи не відчула краси автопортрету, не замиливалась ним, то вона, як справедливо зазначає Л. Рейд, - не знає мистецтва» [208, с. 20].

Отже, врахування особистісного аспекту сприйняття творів мистецтва є необхідною умовою формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, глибокого розуміння духовних цінностей, опанування естетичного сприйняття світу.

На думку багатьох дослідників, ставлення до художніх творів є специфічною формою пізнання об'єктивної дійсності. З цієї позиції естетичне сприйняття майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у процесі художньо-професійної діяльності нерозривно пов'язане з художнім сприйняттям, що, на думку О. Рудницької, є провідним видом художньої діяльності. Воно відображено в цілеспрямованому й цілісному сприйнятті мистецьких творів як естетичної цінності, яке супроводжується естетичними переживаннями та асоціативними уявленнями. У ньому розкривається взаємозв'язок сприймання мистецтва з емоціями, де під час сприймання зовнішніх об'єктів у процесі відображення одночасно відбувається створення якогось образу й виникає суб'єктивне ставлення як до образу, так і до процесу його відображення через емоції і переживання [159].

Отже, процес естетичного перетворення дійсності відбувається в двох напрямках: зовнішньому (довкілля) і внутрішньому (світ особистості). Саме естетичне перетворення внутрішнього світу впливає на самооцінку творчої особи й стимулює процес її самовдосконалення [159]. Проте, існує не лише сприйняття мистецтва, але й мистецтво сприймання, яке потребує відповідної художньої підготовки суб'єкта. Мистецтво сприймання - особливий дар людини, який може бути розвинений і вихований. Тому за умови

систематичності і тривалості формування естетичного сприймання у майбутнього художника-педагога відбувається прискорений розвиток його здатності до емоційного реагування, уміння співвідносити почуття з культурою, спроможності до чутливого спілкування з іншими людьми, естетичного відображення дійсності.

Для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва важливого значення набуває естетично-оцінна діяльність, що сприяє глибокому пізнанню мистецтва та розумінню краси довкілля. У процесі такої діяльності активізується естетико-пізнавальний потенціал, розвивається критичне художнє мислення і збагачується творча уява. На переконання О. Воеводіна, О. Горохової, завдяки ній вони можуть аналізувати явища та предмети естетичної сфери, з'ясувати їхню цінність для кожного або навпаки байдужість чи заперечення [24].

Вияткове значення в естетично-оцінній діяльності є сформований естетичний смак, який виконує оцінно-регулятивну функцію. Він ґрунтується на особливому інтелектуальному механізмі - естетичній інтуїції, що включає такий спосіб пізнання, як творчу уяву, що охоплює образ «цілого».

За своєю психологічною структурою естетичний смак формується в три етапи: на першому етапі утворюється певна духовна потреба, а саме потреба в систематичному й інтенсивному спілкуванні з красою та іншими естетичними цінностями; другий зумовлює здатність відрізнити справжні цінності від уявних, від того, що претендує на ціннісне значення, але ним не володіє; третій етап характеризується вміннями знаходити і розвиватися в емоційному досвіді спілкування з носіями естетичних цінностей, а також життєво реальними художніми вміннями «вловлювати» і відповідним чином оцінювати прекрасне, піднесене, поетичне, трагічне і т. ін. [62].

Із позиції естетики і мистецтвознавства, естетичний смак - це здатність людини відчувати задоволення чи незадоволення, диференційовано сприймати і оцінювати різноманітні об'єкти [167]; система естетичних уподобань і орієнтацій, що ґрунтується на культурі особистості і на творчому переробленні естетичних вражень [18]; здатність до почуттєвої оцінки і до естетично осмисленого сенсорно-гармонійного аналізу об'єкта [136].

Таким чином, сутність естетичного смаку полягає в єдності чуттєвого й раціонального, емоційного та інтелектуального. З одного боку, естетичний смак для вчителя образотворчого мистецтва постає його здатністю висловлювати судження про

естетичні якості предметів навколишньої дійсності, з іншого - виражає переживання, реалізуючи тим самим індивідуальну свою неповторність. При цьому важливо підкреслити, що він не тільки зводиться до здатності естетичної оцінки, а завершується присвоєнням або запереченням культурної естетичної цінності. Тому логічно буде визначити естетичний смак як здатність особистості до індивідуального відбору естетичних цінностей, відповідно - до саморозвитку й самовиховання.

Естетичний смак відіграє виключну роль у процесі естетичної творчості. За словами Ф. Шіллера, саме він створює гармонію в індивідуумі, встановлює між чуттєво-емоційним й інтелектуальним життям, оскільки уявлення про прекрасне і повторне, піднесене і низьке, естетичне і художнє, здатність їх оцінювання потребує гармонії «двох сфер людини» - чуттєвої і раціональної [200]. Саме через цю гармонію естетичний смак сприяє вільному прояву почуттів та інтелектуального потенціалу людини у процесі творчості.

Творчість не можлива без високорозвиненого естетичного смаку, саме естетичний смак спрямовує естетичну творчість особистості на відповідність відображених в її результатах краси, гармонії і досконалості об'єктивним процесам і закономірностям, тобто об'єктивній істині.

Поняття «художня творчість» трактується по-різному. Мистецтвознавці та культурологи визначають його як творчість у галузі мистецтва, яка пов'язана зі створенням нових естетичних цінностей як матеріальних, так і духовних; не просто результат духовної активності людини, а й матеріальне втілення результату роботи її мислення, що не підлягає перекодуванню, тобто переведенню на матеріальну мову іншого виду мистецтва [127, с. 32].

Основними етапами процесу художньої творчості є виникнення задуму і його розробка; активізація досвіду життєвих вражень; пошуки форм і втілення задуманого твору; реалізація задуму твору. Подібна деталізація «моделі» творчого процесу дасть змогу певною мірою відтворити цілісність та багатоплановість останнього, віднайти його суттєві ланки в їхній динамічній послідовності, а також побачити характер психічних актів митця [206].

У педагогічній інтерпретації художня творчість розглядається як створення на основі задуму, фантазії художніх образів з наступним втіленням їх в матеріалі. На думку, В. Радкевич, результатом художньої творчості є твори декоративно-ужиткового

й образотворчого мистецтва, створені у процесі емоційно-почуттєвого й мисленнєвого перероблення особистістю інформації, матеріалу народної художньої творчості [151, с. 39]. До важливих критеріїв творчості, на переконання автора, належить новизна, суспільне значення, оригінальність художніх виробів, їх популярність, естетична привабливість.

Художня творчість учителя образотворчого мистецтва це - один зі способів реалізувати себе в загально-художньому й загально-культурному планах. Цей процес є вагомим підґрунтям прояву ним своєї творчої індивідуальності, що складається з неповторності, своєрідності, незвичайності, унікальності і виявляється в художньо-творчій діяльності та її результатах. Він впливає на всі сфери психічної діяльності майбутнього художника-педагога, формує його творчий потенціал, естетичний ідеал, світогляд, волю й здібності.

Таким чином, завдяки інтегруючому характеру естетичної діяльності естетична культура педагога-художника постає у формі системи інноваційних зрушень у його професійній підготовці.

Узагальнення викладеного матеріалу дає змогу стверджувати, що естетична культура вчителя образотворчого мистецтва є складним, поліструктурним утворенням.

Компоненти естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва діалектично пов'язані і взаємно доповнюють один одного, що відображає сутність вчителя як естетично розвиненої особистості, яка наділена сформованими ціннісними орієнтаціями, розвинутою емоційно-естетичною сприйнятливістю, естетично-професійною компетентністю, учителя здатного до творчого самовираження й самореалізації у творчій художньо-педагогічній діяльності.

1.2.2. Наукові підходи та психолого-педагогічні механізми формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва

Визначаючи загальнонаукові засади дослідження, ми виходили із сутності категорії методології педагогіки, запропонованої С. Гончаренком. Учений її визначає як загальну систему теоретичних знань, які виконують роль провідних принципів наукового пізнання; вихідні, ключові фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий смисл; учення про

наукові методи педагогічного дослідження; вчення про способи використання одержаних знань для вдосконалення практики; учення про методи розвитку особистісних якостей [43, с. 71]; як системи принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності [132].

Здійснюючи науковий пошук, ми обрали підходи, які найбільш співвідносні з зазначеною нами проблемою дослідження, що детермінують зміни у цілях, змісті, принципах формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, якими, на нашу думку, є: *аксіологічний, культурологічний, діяльніший, інтеграційний та компетентнісний*.

Аксіологічний підхід до аналізу процесу формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва ґрунтується на загальних положеннях аксіології. Аксіологія (від грец. *axia* - цінність і *logos* - вчення) - філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності і в структурі ціннісного світу - може розглядатися як методологічна основа нової філософії освіти, оскільки її метою є введення суб'єктів освітнього простору у світ цінностей і надання допомоги у виборі особистості значущості системи ціннісних орієнтацій. За твердженням В. Франкла, саме «прагнення до пошуку і реалізації людського смислу свого життя є вроджена ціннісна орієнтація, яка властива усім людям і є основним рушійним механізмом поведінки і розвитку» [207].

Аксіологія в освіті визначається як напрям, у якому розглядаються: вчення про цінності, зміст провідних педагогічних ідей, теорій і концепцій у різні історичні періоди у сфері вітчизняної та зарубіжної освіти (з точки зору їхньої відповідності чи невідповідності потребам суспільства і особистості) [177]; наука про цінності освіти, в яких представлена система знань, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент стосунків у структурі особистості [46].

Цінним є твердження О. Отич, яка зазначає, що «аксіологічна парадигма освіти задає ціннісне бачення педагогічних проблем й утверджує ціннісний (аксіологічний) підхід до розгляду педагогічних явищ, згідно з якими вони оцінюються з позиції їх відповідності визначеній у суспільстві системи цінностей» [128, с. 24]. У сучасних умовах суспільною цінністю є не просто людина, а гармонійно розвинена особистість зі сформованою аксіосферою. Вагомою освітньою цінністю стає справедливе суспільство, здатне

забезпечити кожній особистості умови для максимальної реалізації закладених у ній можливостей [128].

Педагогічна аксіологія визначається специфікою педагогічної діяльності, її соціальною роллю, де педагогічні цінності - норми, що регламентують педагогічну діяльність і виступають як пізнавально-діюча система та служують опосередкованою і сполучною ланкою між сформованим суспільним світоглядом у галузі освіти і діяльністю педагога.

Цінність аксіологічного підходу у художньо-педагогічній освіті полягає у відображенні її гуманістичного змісту, оскільки, за слушним твердженням С. Гончаренка, людська особистість визначається найвищою цінністю, а утвердження блага людини є найважливішим критерієм суспільних відносин [42].

Реалізація аксіологічного підходу у процесі формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва дозволяє досягнути результативності загального і професійного розвитку художньо-естетичної особистості. Цей підхід виступає своєрідною «ланкою» між теорією і практикою, що дозволяє, з одного боку, вивчати явища з точки зору закладених в них можливостей задоволення потреб людини, а з іншого - вирішувати завдання гуманізації суспільства [147].

Для розуміння проблеми формування естетичної культури майбутнього педагога-художника в рамках аксіологічного підходу надзвичайно важливим є положення, що світ цінностей об'єктивний, це сама соціокультурна реальність, життя людини і суспільства. Проте цінності мають і особисті прояви: ціннісні орієнтації (настанови, переконання, інтереси, прагнення, бажання, наміри). Саме ціннісні орієнтації детермінують ставлення особистості до навколишнього світу і до самого себе.

На думку В. Алексеевої, ціннісні орієнтації передбачають індивідуальний вільний вибір, включення суспільних цінностей в механізм діяльності та поведінки особистості, а система ціннісних орієнтацій є «основним каналом засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей» [5, с. 63-70].

Регулятивна функція ціннісних орієнтацій особистості охоплює всі збудники активності людини. Специфіка дії ціннісних орієнтацій полягає в тому, що «вони функціонують не тільки як способи раціоналізації поведінки, їх дія поширюється не тільки на вищі

структури свідомості, а й на ті, які визначаються, звичайно, як підсвідомі структури. Вони зумовлюють спрямованість волі, уваги, інтелекту» [61, с. 202].

У формуванні естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва ціннісні орієнтації слугують одним із механізмів цілепокладання, оскільки вони створюють підстави для вибору з наявних альтернатив цілей і засобів, для переваг відбору та оцінки цих альтернатив, визначаючи «межі дії», не лише регулюють, але і скеровують ці дії. Тим самим система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу, «вектор» розвитку майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, будучи найважливішим внутрішнім його джерелом і рушійним механізмом.

Формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва відбувається на основі розуміння значущості духовно-матеріальної форми аксіосфери культури - мистецтва, зокрема образотворчого, в якому акумулюються художні цінності, особливою якістю яких є «інтегрований аксіологізм» (М. Каган), що зумовлений поєднанням у ньому суб'єктивної та об'єктивної детермінанти, Оскільки «НОСИЄМ художньої цінності є витвір мистецтва, тобто фрагмент життєвої реальності, перетворений у художню реальність...» [74]. Це перетворення життєвої реальності в реальність вигадану, зумовлює своєрідність художньої цінності як цінності самого перетворення, тобто цілісного естетично осмисленого буття. Саме ставлення до художнього твору складається з діалогічного взаємозв'язку двох орієнтацій психіки - на осмислення життєвого змісту твору у всій повноті його моральної, політичної, релігійної, екзистенційної, естетичної проблематики і на оцінку естетичних якостей його форм. При цьому художні цінності в образотворчому мистецтві органічно поєднуються з естетичними, утворюючи художньо-естетичні цінності, які за своєю природою ніби «надбудовуються» над цінностями «утилітарного» характеру, акумулюючи в собі у прихованій формі майже весь інший світ цінностей, відіграючи щодо нього інтегруючу і результативну роль [74].

Художньо-естетичні цінності для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є джерелом його духовного збагачення, морального вдосконалення, співпереживання, розвитку його творчих сил і здібностей. У плідному спілкуванні з творами образотворчого мистецтва майбутні фахівці набувають досвіду, який ушляхетнює важливі напрями діяльності, створюються умови для всебічного

використання можливостей художньої культури, що виховують і розвивають творчу особистість [50].

Таким чином, аксіологічний підхід до формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва передбачає чітке визначення цінностей як підґрунтя його реалізації; створює сприятливі умови для розвитку емоційно-ціннісних переживань і ціннісних ставлень кожної особистості; змінює акцент на опанування студентами освітніх і специфічних цінностей педагогічної діяльності як провідних її пріоритетів та формування у них соціально значущих ціннісних потенціалів як необхідної передумови того, щоб у майбутньому вони були здатні прийняти унікальність аксіологічної сфери кожного учня й забезпечити на цій основі успішну суб'єкт-суб'єкту взаємодію з ним.

Обрання в якості методологічної основи дослідження *культурологічного підходу* зумовлено тим, що формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва перебуває у прямому взаємозв'язку з культурою, яка «фокусує систему ціннісних уявлень, що становлять основу особистісних орієнтирів суб'єкта, регулюють його діяльність, переводять людину в якісно інший спосіб буття - більш осмислений і упорядкований» [159, с. 110]. Саме культура, - зазначає О. Рудницька, - завжди залишається скарбницею досвіду, яку люди постійно збагачують. Кожний індивід живе і діє в умовах культури, а культура наповнює собою індивіда. У такій взаємодії з культурою людина виступає об'єктом її впливу, носієм культурних цінностей та суб'єктом культурної творчості. Культура спроможна інтегрувати уявлення людини про соціальні цінності, які стають особистісними орієнтирами, та здатна трансформуватися у особистісну культуру, яка, за визначенням О. Рудницької, «не зводиться до суми знань, переконань, умінь, здібностей індивіда..., це узагальнення ознака змістовного наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя» [159, с. 49].

Аналізуючи культурологічний підхід як конкретно-наукову методологію пізнання і перетворення педагогічної реальності, І. Ісаєв і В. Сластьонін визначають три взаємопов'язані аспекти:

- аксіологічний (ціннісний), який передбачає таку організацію педагогічного процесу, яка забезпечувала б вивчення і формування ціннісних орієнтацій особистості;

- технологічний - пов'язаний з розумінням культури як специфічного способу людської діяльності, де діяльність є тим, що має загальну форму в культурі й вона - її перша загальна визначеність;

- особистісно-творчий культурологічного підходу визначається об'єктивним зв'язком індивіда і культури, де індивід носій культури, який не тільки розвивається на основі обґрунтування сутності людини (культури), але й вносить у неї щось принципово нове, тобто стає суб'єктом історичної творчості [170].

Ключовою ідеєю культурологічного підходу у формуванні естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є забезпечення культуровідповідності їхньої професійної підготовки, можливостей оволодіння національним та загальнолюдським творчим досвідом, що підлягає освоєнню, можливостей проявляти свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку та самовизначення у світі культурних цінностей, сходження до загальнолюдських цінностей та ідеалів культури.

Обираючи за методологічний орієнтир дослідження ідею культурологічного підходу, відповідно якого культура є засобом творчої самореалізації особистості (О. Рудницька), ми розглядаємо процес формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва у контексті їхньої художньо-педагогічної творчої діяльності як механізму забезпечення сферу для прояву творчих потенцій людини, що наповнює загально значущими універсальними смислами потік внутрішніх інтенцій особистості [159]. Тому вважаємо, що процес формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва через культуру відкриває і перетворює світ та своє «Я», реалізує власний духовний потенціал, наближається до світових досягнень людської цивілізації.

Культурологічний підхід передбачає створення умов для самовизначення особистості студента в культурі, «засвоєння» її як процес особистісного відкриття, створення світу культури в собі. Розгляд педагогічного процесу як діалогу культур робить його відкритим для різних видів культур [170].

Культурологічний підхід стверджує унікальність особистості кожного студента в педагогічному процесі, орієнтує навчання, виховання на формування людини культури згідно з концепцією В. Біблера від «людини освіченої» до «людини культурної», тобто особистості з гуманістично і естетично орієнтованим світоглядом,

установками, здатної до творення та перетворення дійсності за законами краси, до творчого самовираження й самореалізації.

Особливість застосування культурологічного підходу до формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва полягає в тому, що культура виступає основним його джерелом, розглядається як певна цілісність, що розвивається в єдності загального, особистісного та професійного. Як справедливо зазначає М. Бахтін, «три галузі людської культури - наука, мистецтво й життя - набувають єдності лише в особистості» [12, с. 5].

У підпорядкованому зв'язку із поняттям культура науковці розглядають художню культуру (за слухним висловом О. Рудницької, «високу культуру») як «сукупність процесів і явищ духовно-практичної діяльності людини, яка створює, розповсюджує і опановує твори мистецтва, а також матеріальні предмети, які є естетично цінними» [159, с. 21-25]. Художня культура здатна формувати духовні і художні потреби на особистісному й професійному рівнях, розвивати художній світогляд, готовність до мистецького діалогу, уміння сприймати й інтерпретувати твори мистецтва тощо. Творам художньої культури властива висока «чуттєвість», емоційна забарвленість художньої інформації, що забезпечує емоційно-почуттєвий рівень реагування, що розширює межі пізнання довколишнього світу, допомагає усвідомити його іманентне багатство. Особистість має володіти культурою художнього сприйняття, а саме: інтересом до мистецтва; вибірковим ставленням до художніх творів; художньо-естетичною ерудицією; емоційністю реагування на мистецтво; адекватністю розуміння художньої інформації; здатністю до творчої інтерпретації образного змісту художніх творів, до художньо-творчої реалізації та духовного самовдосконалення [159].

При цьому художня культура в усій різноманітності її видів стає надбанням особистості, її естетичним світом, завдяки якому збагачується життєвий досвід і досвід художнього бачення, формуються художні почуття, смаки, потреби, які набувають культурно-естетичної форми. Через засвоєння і перетворення у власний внутрішній світ історично виробленого багатства художньої культури людський індивід стає емоційно багатим, здатним глибоко, сильно і тонко почувати і переживати (Є. Бистрицький, В. Шинкарук [187]).

Підсумовуючи, зазначимо, що культурологічний підхід забезпечує культуровідповідність художньо-педагогічної освіти,

мобілізує естетико-культурологічні ресурси майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, надає можливість сходження від його індивідуального досвіду до духовно-практичного досвіду людства, сприяє розвитку вчителя як суб'єкта культури, здатного до самовизначення і самореалізації.

Формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва відбувається у процесі різноманітних форм естетичної діяльності (художньо-педагогічної, естетико-сприймаючої, естетико-пізнавальної, естетико-оцінної, художньо-естетичної), що зумовлює необхідність застосування у дослідженні в якорті важливої методологічної основи *діяльнісного підходу*.

Основою діяльнісного підходу є базове поняття «діяльність» як активна взаємодія людини з середовищем, в якій вона досягає свідомо поставленої мети, що виникла в результаті появи у нього певної потреби. Головною рисою діяльності є мета як регулятор її активності, специфічна людська форма ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільна зміна в інтересах людей, умова існування суспільства [87].

Для нашого дослідження цінним є визначення «діяльності» психологами як «взаємодії людини або групи людей і світу, у процесі якої людина свідомо і цілеспрямовано змінює світ і самого себе» [139, с. 126], оскільки процес формування естетичної культури майбутніх* учителів образотворчого мистецтва через діяльність - не тільки шлях до пізнання внутрішнього світу людини, але і результат прояву цього внутрішнього світу.

У контексті нашого дослідження важливим є теоретичні положення О. Леонт'єва і С. Рубінштейна про єдність свідомості і діяльності [101; 157], згідно з яким психіка і свідомість, формуючись у діяльності, в діяльності і виявляються.

В основі теорії діяльності С. Рубінштейна лежить розуміння діяльності як «переходу суб'єкта в об'єкт, де формується сам суб'єкт». При цьому в процесі діяльності людина не тільки виявляє свої специфічні властивості як особистість, а й формування психіки визначається об'єктом. Значення діяльності у тому, - наголошує дослідник, - що в ній і через неї встановлюються дієвий зв'язок між людиною і світом, завдяки якій буття виступає як реальну єдність і взаємного проникнення суб'єкта та об'єкта». «Виходячи з цих зовнішніх даних, з діяльності особистості, її поведінки і вчинків,

відкривається можливість йти до пізнання внутрішнього змісту особистості, її переживань, її свідомості» [157, с. 14].

Розвиваючи погляди С. Рубінштейна, О. Леонтьєв виокремлює провідну діяльність, у процесі реалізації якої відбувається виникнення і формування основних психологічних новоутворень людини на певному етапі розвитку, закладаються основи для переходу до нової провідної діяльності. Саме у процесі провідної діяльності особистості, - визначає О. Леонтьєв, - виникають нові взаємини із соціальним середовищем, новий тип знань і способи їхнього отримання, що змінює пізнавальну сферу й психологічну структуру особистості [101].

Діяльнісний підхід педагога розглядають багатоаспектно як педагогічний принцип; як головний фактор єдності свідомості, поведінки і ставлення до праці; коли учнем здійснюється певна система видів діяльності (навчальна, суспільно-трудова, ігрова, естетична, спортивна, індивідуально-спрямована, ціннісно-орієнтаційна) [34]; як чинник соціального розвитку особистості через включення її у різноманітні види діяльності з оволодіння суспільним досвідом [170]; як необхідну умову розвитку психіки, потреб, підвищення зацікавленості учнів до навчання шляхом впровадження педагогіки співпраці у навчально-виховному процесі; як методологічну основу організації навчального процесу [198].

Отже, діяльнісний підхід є організацією та управлінням цілеспрямованою навчально-виховною діяльністю особистості в загальному контексті його життєдіяльності - спрямованості інтересів, життєвих планів, ціннісних орієнтацій, розуміння сенсу навчання і виховання, особистісного досвіду в інтересах становлення суб'єктності особистості.

Діяльнісний підхід у процесі формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва ґрунтується на визнанні естетичного як невід'ємного компонента художньо-педагогічної діяльності як основи, засобу і вирішальною умовою формування естетично-розвиненої особистості. Особливістю його застосування полягає у тому, що сприяє пошуку естетичного змісту, форм, методів і послідовних організаційних засад художньо-педагогічної діяльності студентів у навчально-виховному процесі, що сприяє формуванню їхньої естетичної культури.

Суттєвим фактом є те, що формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на основі діяльнішого підходу сприяє творчій естетичній активності студентів. Остання,

на переконання А. Бурова, Є. Квятковського, є «здатністю особистості виробляти суспільно значущі перетворення у житті на основі привласнення багатства матеріальної і духовної культури, що виявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні» [145, с. 28]. Естетичні елементи художньо-педагогічної діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва стимулюють розвиток естетичної свідомості, активності, образного творчого мислення, самореалізації естетичного потенціалу.

Естетична активність у процесі формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є універсальним «інструментом» самореалізації творчого потенціалу особистості. Будь-який творчий акт естетичний за своєю природою, оскільки в ньому проявляються сутнісні людські сили..

Діяльнісний підхід створює умови для формування у студентів естетичної творчої здатності, адже, як слушно зауважив М. Киященко, за допомогою її особистість не тільки розуміє, сприймає і оцінює прекрасне, а й виступає активним учасником у створенні прекрасного в мистецтві, праці, житті, поведінці, відносинах [82]. Учений доводить, що естетична творча здатність, її складові психічні властивості і якості (підвищена сприйнятливність, чуттєво-емоційна чуйність, розвинуте творче мислення, відтворювальна уява, асоціаційне багатство чуттєвості і інтелекту) формуються в діалектичному взаємозв'язку з іншими здібностями людини. Це забезпечує успіх в усіх видах творчої діяльності, яка завершується створенням естетично значущого продукту [82, с. 33]. Естетична творча здатність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва як цілий комплекс перцептивних, інтелектуальних, характерологічних і естетичних властивостей і якостей особистості забезпечує їм можливість проявляти себе як естетично творча особистість у художньо-професійній діяльності.

Отже, застосування діяльнісного підходу до формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва сприяє перетворенню студентів в активних творців естетичних цінностей, що дозволяє їм не тільки насолоджуватися красою світу, а й перетворювати його за законами краси.

Ураховуючи той факт, що в сучасній культурі виникли нові напрями, які за своєю природою є інтегрованими, сприяють і визначають необхідність вироблення компаративістського аналізу різних явищ у мистецтві, важливості набуває *інтегративний підхід* у системі формування естетичної культури майбутніх учителів

образотворчого мистецтва. Ним передбачено вміння комплексного застосування знань, їх синтезу, коли перенесення ідей і методів у площині однієї науки в іншу лежить в основі творчого підходу до наукової, інженерної, художньої діяльності людини в сучасних умовах науково-технічного прогресу [77, с. 8].

На думку О. Рудницької, подолання художньої однобічності суб'єкта мистецької освіти, формування його поліхудожньої свідомості уможлиблюється на основі інтегрованих знань за принципом галузевого взаємоного глибокого проникнення та усунення міждисциплінарної відокремленості у вивченні предметів художньо-гуманітарного спрямування. Науковець обґрунтувала положення про те, що «зміст предметного навчання мистецтву необхідно розглядати в інтегративному контексті як спорідненість різних елементів знань про особливості розкриття багатоаспектності довколишнього світу, відображення реальності різноманітною «мовою» ліній, барв, звуків, які людина сприймає за допомогою зору, слуху та інших органів чуття» [159, с. 120].

Обґрунтовуючи мистецько-культурологічні передумови інтеграції в мистецькій освіті, Л. Масол зауважує, що «інтеграція сьогодні набуває статусу своєрідного «провідника» ідей гуманітарної методології, яка активно проникає у сферу педагогіки, мистецтва, модернізує її на нелінійних засадах, дає змогу враховувати безліч імовірнісних факторів» [111, с. 11-12]. У контексті інтерпретації мистецьких явищ, їх естетичного потенціалу, символічної природи, образного насичення, стилістичної специфіки важливим є застосування продуктивних методологічних прийомів. У цьому аспекті інтегративний аналіз творів є ефективним методологічним принципом, що дає змогу цілісно, системно досягнути той чи інший твір мистецтва. Цей процес Л. Масол логічно пояснює через природній синкретизм мистецтва, однією із тенденцій якого є інтеграція, зумовлена природним тяжінням до генетичної «родової єдності» [111].

Саме на цій основі відбувається досягнення майбутніми вчителями образотворчого мистецтва певної «універсальності» їх художньо-естетичного знання, адже можливості мистецтв збагачувати духовні сили особистості, вчити переживати глибоку єдність з усім світом і людством у цілому значно посилюють ціннісну орієнтацію естетичній свідомості як «живу думку», яка працює максимально

вільно, з певними ціннісними установками, тобто вона набуває глибинного особистісного смислу для кожної особистості.

Інтегративний підхід у процесі навчання майбутніх учителів образотворчого мистецтва створює концептуальні зв'язки між різними галузями знань, що дозволяє змінювати якісні параметри змісту як цілого, але й стимулювати нове знання, яке не завжди забезпечується відокремленим засвоєнням цих елементів (відбувається своєрідний перехід кількості в якість).

Характерною ознакою викладання дисциплін на основі інтегративного підходу є те, що інтеграція знань відбувається на міждисциплінарному рівні, що виявляється у використанні законів, теорій, методів однієї навчальної дисципліни при вивченні іншої, де систематизація змісту призводить до пізнавального результату та полягає у формуванні цілісної картини світу.

Міждисциплінарна інтеграція ґрунтується на основі базової дисципліни образотворчого мистецтва з урахуванням основних його функцій, а саме: естетичної (як засіб формування творчого духу і ціннісних орієнтацій); світоглядної (залучення суб'єкта сприймання до світу художньої реальності); пізнавально-евристичної (єдність просвітництва і освіти); художньо-концептуальної (образотворче мистецтво як аналіз стану світу); комунікативної (художнє спілкування); виховної (як катарсис); гедоністичної (від грец. *peaope* - задоволення) - передбачає інтеграцію змісту спеціальних художніх дисциплін.

Синтез теоретичних знань та практичних умінь майбутнього вчителя образотворчого мистецтва з рисунку, живопису, композиції, кольорознавства, декоративно-ужиткового мистецтва, історії мистецтв є основою для здійснення художньо-естетичної діяльності, у процесі якої розвивається естетична активність особистості. Йдеться про те, що художньо-творча діяльність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва набуває естетизованого характеру, пронизана ідеями на користь прекрасного, що сприяє формуванню здатності естетично сприймати і оцінювати явища життя і мистецтва, пробуджує сприйнятливості до прекрасного, стимулює вміння перетворювати навколишній світ і самого себе за законами краси.

Загальновизнаним є твердження науковців, що естетична діяльність масштабніша за художню, тому що її результатом стають не тільки твори мистецтва, а й предмети побуту, засоби виробництва тощо. Однак художня діяльність не вичерпується естетичним змістом,

оскільки художня діяльність - це творчість не тільки за законами краси, але й за законами добра, справедливості тощо. Естетична діяльність і в її онтогенетичному, і у філогенетичному аспектах переує художній. У художній діяльності естетична набуває вищого рівня. У ній закріплюються вищі досягнення естетичної діяльності.

Суттєвим фактом є те, що формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на основі інтегративного підходу сприяє усвідомленню студентами, що мистецтво не можливо розглядати відірвано від природи. «Природа є мірою мистецтва, мистецтво є наслідуванням природи, бо мистецтво здатне наслідувати природу й намагається зобразити таке, яке воно бачить, що його створює природа. Чимало видів мистецтв мають свій початок і походять від створінь природи: малювання - від тіней, будинки від печер, вітрила - від лету птахів, що має для себе якийсь зразок. Унаслідок цього одні називали це мистецтвом, подібним до природи, а інші - «другою природою» [107, с. 121]. Осмислення того, що природа є зразком для мистецтва і чим більше воно наслідує природу, тим воно досконаліше, стає для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва новою світоглядною площиною для власного художньо-естетичного пізнання.

Інтеграція природничо-наукового і художньо-педагогічного знання у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя мистецьких дисциплін очевидна. «Якщо людина не володіє спектром знань у галузі хімії, кібернетики та механіки, то вона зможе нормально прожити безбідно і безболісно, але якщо не володіє екологічним пізнанням, екологічною мораллю, світоглядом, екологічною відповідальністю перед природою і суспільством, то їй погрожує неповноцінне здоров'я, ущербність в почуттях і думках, у розумінні краси й істини природи, сприйнятті прекрасного і світлого, що є в оточуючому нас світі природи» [194, с. 50].

Отже, застосування інтегративного підходу до формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва змінює акценти з побудови педагогічного процесу з предметоцентризму до її поліцентричності, долає роздрібненість, хаотичність, фрагментарність професійних знань, диференційованих за різними навчальними дисциплінами. На межі наявних предметних знань має бути сформована система інтегрованих художньо-педагогічних знань, що сприяє формуванню естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Обрання *компетентнісного підходу* у якості методологічної основи дослідження ґрунтується на положенні, що діяльність учителя образотворчого мистецтва передбачає здійснення ним різноманітних форм естетичної діяльності (естетично-перцептивну, естетично-пізнавальну, естетично-оцінну, художньо-творчу), яка є вагомим підґрунтям формування їхньої естетична культура.

Компетентісний підхід у художньо-педагогічній освіті є предметом дослідження Е. Белкіної, О. Гайдамаки, О. Калініченко, Л. Масол, В. Радкевич, І. Ревенко, О. Щолокової та ін. При цьому науковці акцентують увагу на базовій художньо-естетичній компетентності особистості, яку розглядають у контексті виховання художньо-естетичної культури студентської молоді та визначають її як обізнаність у галузі мистецтва, прагнення та здатність реалізувати на практиці свій художньо-естетичний потенціал для одержання власного неповторного результату творчої діяльності.

У контексті нашого дослідження важливою є визначена Л. Масол структура художньо-естетичної компетентності вчителя, що такі компетентності:

- особистісні: загальнокультурні (ціннісно-орієнтаційні, художньо-світоглядні, культуротворчі, культурно-дозвілєві);
- спеціальні або художньо-естетичні (мистецький тезаурус, ментальний естетичний досвід, художньо-творчі здібності, художньо-образне мислення, естетичне ставлення);
- функціональні компетентності: предметні (музичні, образотворчі, театральні, хореографічні тощо);
- міжпредметні - галузеві (художньо-естетичні) та міжгалузеві (художньо-гуманітарні);
- метапредметні (загальнонавчальні) - інформаційно-пізнавальні (здатність до пошуку та оперування художньою інформацією);
- саморегуляція (уміння організувати та контролювати власну художню діяльність, здатність до самовдосконалення шляхом мистецької самоосвіти та самовиховання);
- соціальні компетентності: комунікативні (здатність до спілкування з приводу мистецтва, естетичних цінностей);
- соціально-практичні (здатність до співпраці у сфері мистецтва, до роботи в команді) [110].

Фундаментальність теоретичних положень компетентнісного підходу надала змогу виокремити професійні та особистісні

компетенції як прогнозовані результати підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва та відповідно обґрунтувати цілісну дефініцію *професійно-естетичної компетентності*, компонентами якої є: естетична, ціннісно-світоглядна, культурно-естетична, художньо-естетична, поліхудожня, навчально-пізнавальна та комунікативна компетентності.

Естетична компетентність є найбільш інтегративною характеристикою естетичного розвитку майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, в основі якого лежить сформованість розуміння і сприйняття явищ дійсності та культури крізь призму понять прекрасного і повторного, трагічного і комічного тощо, а також наявність системи теоретичних знань, практичних умінь в галузі естетики, що визначають здатність фахівця вирішувати професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної художньо-педагогічної діяльності, з орієнтацією на естетичні смисли явищ.

Ціннісно-світоглядна компетентність майбутніх учителів образотворчого мистецтва пов'язана з ціннісними орієнтирами, здатністю бачити і розуміти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, розуміти цілісну картини світу, як сукупність світоглядних знань про світ, як сукупність предметного змісту, яким володіє людина [1]; як здатність до успішної діяльності у різних сферах життя, усвідомлення свого місця в ньому, до вибору цільових та смислових настанов для своїх дій та вчинків, творчої самореалізації, до свідомого прийняття рішень.

Культурно-естетична компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є опорним механізмом в естетичному розвитку особистості, прокладаючи «місток у майбутнє» на тривалу перспективу і є базовою для розвитку майстерності, індивідуальної творчості. Культурно-естетична компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва обумовлена досвідом освоєння культурного простору, рівнем навченості, орієнтована на використання культурних еталонів як критеріїв оцінки при вирішенні проблем пізнавального, світоглядного, життєвого, професійного характеру.

Художньо-естетична компетентність - це обізнаність у галузі мистецтва, прагнення та здатність реалізувати на практиці власний художньо-естетичний потенціал для одержання власного неповторного результату творчої діяльності, де під художньо-естетичним потенціалом обсяг культурно-історичних та художньо-

естетичних знань; уміння та навички художньо-естетичного сприймання, аналізу й інтерпретації творів мистецтва відповідно до авторського задуму, розуміння єдності форми та змісту тощо [152]; готовність особистості до творчої реалізації, самостійного пізнання мистецтва, здатність до естетичної оцінки творів мистецтва [110].

Поліхудожня компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва характеризується комплексом знань про взаємодію мистецтв, інтегрованих програмах, умінь переносити художній образ в іншу модальність, досвід поліхудожньої проектної діяльності, інтегрований через зіставлення художніх ідей, образів, явищ, предметів, сюжету, виразно-зображальних засобів; де сутність поліхудожнього полягає в поліфонічному сприйнятті і відображенні художніх образів, у виході за межі одного мистецтва, в умінні усвідомити і відобразити дійсність, певне явище різними художніми способами: звуком, пластикою, рухом, кольором, ритмом, словом, знаком, символом.

Навчально-пізнавальна компетентність пов'язана з усвідомленням майбутнього вчителя образотворчого мистецтва важливості навчання, засвоєння, дових знань з пластичних видів мистецтва: знань особливостей художньої мови, становлення різних видів, жанрів, стильових напрямів пластичного мистецтва у їхньому історичному розвитку, основ кольорознавства, побудови композиції, законів відображення глибини простору та об'єму на площині, закономірностей будови форми, конструкції предметів та об'єктів, спеціальної мистецтвознавчої термінології, поширених національних та всесвітньо відомих заходів культурного та мистецького життя тощо, опанування умінь та навичок образотворчої діяльності, оцінювання та інтерпретації художніх творів; умінням планувати власну навчальну діяльність, спрямовану на успіх, на досягнення цілей.

Комунікативна компетентність передбачає розуміння образотворчого мистецтва як форми міжособистісного спілкування, способу взаємозв'язку між людьми; вміння аргументовано доводити власну позицію щодо оцінки художніх явищ сучасності у процесі дискусії; засвоєння особливостей художньо-педагогічного мовлення і слухання (легкість у спілкуванні, незалежність, емоційна стійкість, експресивність, схильність до самопрезентації, лінгвомистецька грамотність).

Підсумовуючи, зазначимо, що компетентнісний підхід є необхідним у формуванні професійної естетичної компетентності

майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, яка полягає у здатності керуватися набутими естетичними знаннями і художніми вміннями, передбачає готовність використовувати отриманий естетичний досвід у самостійній практичній художньо-творчій діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та гуманістичними світоглядними позиціями, що є вагомим підґрунтям формування їхньої естетичної культури.

Проаналізовані вище наукові підходи є основою для визначення психолого-педагогічних механізмів формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Русійною силою формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва є суперечності між усвідомленням недосконалості наявного рівня естетичної культури вчителя і прагненням досягти визначеного естетичного ідеалу.

Передумовами формування естетичної культури є мотиви, потреби та інтереси майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, які створюють підстави для подолання суперечностей між: свідомістю й почуттями людини; бажаннями і можливостями; людиною й оточуючим світом через прагнення подолати невідповідності через усвідомлення свого «Я», а не «розчинитися в оточуючому світі» [32]. Мотивацією, - зазначає Х. Хекхаузен, - пояснюється вибір між різними можливими діями, між можливими змістами мисленням, інтенсивністю і завзятістю у здійсненні вибраної дії та досягнення його результатів [192]. При цьому у формуванні власної естетичної культури для студентів особливе значення мають не тільки мотиви, а й способи їх формування, які обираються й закріплюються в поведінці чи діяльності. До таких способів, на переконання С. Савченко, відносяться «екстернальні», що зумовлені зовнішнім впливом, умовами, обставинами, й «інтернальні» - особистими потребами, настановами, інтересами, бажаннями [160, с. 68].

Мотиви спрямовують активність студентів, їх бажання просуватися до поставленої мети, є основою для оволодіння операціями мислення (аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування тощо), що сприяють формуванню пізнавальної активності та самостійності суб'єкта навчання. Результатом мотивації є внутрішня психологічна активність, що організує та планує діяльність і поведінку студентів, в основі яких лежить необхідність задоволення потреби.

Спонування до дій завжди виходить із потреб, що визначає спрямованість майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до формування естетичної культури. Потреба як внутрішній психічний стан регулюють поведінку особистості, визначають спрямованість мислення, почуттів та виступає джерелом активності майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Потреба на високому рівні впорядкованості, на переконання Л. Газнюка, є естетичною потребою як життєстверджувальний і гармонізуючий, соціалізуючий та гуманізуючий порядок [32].

Естетична потреба, за М. Вербом, є «найлюдською з усіх людських потреб» [21]. А. Маслоу відносить її до «основних потреб» [108]. Нам імпонує думка М. Верба, що естетична потреба поєднує в собі багато елементів, які визначають індивідуальне відношення до краси, виступає як провідний мотив, внутрішня ціннісна установка, стрижень спрямованості особистості. Підтвердженням цьому є думка А. Пірадова, якщо розглядати потреби як основу спрямованості людини, то за первинну «клітину» естетичної культури індивіда слід прийняти його потреби - від простіших естетичних потреб до вищих самосвідомих естетичних прагнень (ідеалів) [138].

Основними показниками сформованості естетичних потреб, на думку М. Верба, є: різносторонність і широта запитів у галузі естетики; суспільно-естетична активність; висока якість уподобань; постійне спілкування людини з прекрасним; нетерпимість до потворного, бридкого [21]. Отже, естетичній потребі властива цілісність, як не лише потреба у прекрасному, а як цілий комплекс певних внутрішніх вимог свідомості до різноманітних якісних особливостей предметів і явищ, здатних пробуджувати почуття задоволення, радості, захоплення, гордості й інших естетичних переживань [21].

Розвиток естетичної потреби особистості, на переконання Г. Петрової, збагачує особистість в цілому, її інтелектуальну, емоційно-вольову сфери, спонукає спілкуватися з мистецтвом, активно його сприймати [135]. З цього приводу К. Станіславський писав: «Людина повинна дивитися і не тільки дивитися, але й бачити прекрасне в усіх аспектах свого і чужого мистецтва й життя..., йому потрібні враження від гарних спектаклів, музеїв, гарних картин...» [175, с. 22].

Ми поділяємо думку С. Безклубенка, згідно з якою естетичні потреби є «не тільки безпосереднім переживанням прекрасного, високого, не лише прагненням відчувати подібні почуття, але й

спрямованим бажанням до творчості за законами краси, до осмислення і практичного втілення власного емоційного стану» [13].

Усвідомлені майбутнім учителем образотворчого мистецтва естетичні потреби викликають інтерес до естетичного в житті, стають стимулом його естетичної діяльності. При цьому, за слушним твердженням Л. Побережної, потреба в естетичному, що сприймається як естетична установка, як особливо чуттєво-емоційна схильність і готовність суб'єкта до зустрічі з прекрасним у житті, виступає джерелом активності поведінки особистості в естетичній сфері [141].

Естетичні потреби для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є вихідним началом всіх форм естетичного відношення, у процесі реалізації якого відбувається розвиток суб'єкта, його емоційних почуттів, відбувається духовне привласнення особистістю багатств загальнолюдської культури. Естетичні відносини, - зазначає Н. Крилова, - є процесом, результатом і умовою предметно-духовного утвердження людини в реальності як активного суб'єкта культури [95, с. 45], що активізує естетичну діяльність, сприяє розвитку естетичної свідомості, зумовлює ставлення до естетичних і мистецьких цінностей.

Потреба в естетичному, як слушно зауважує Л. Газнюк, сприяє гармонізації дисонансів внутрішнього світу особистості, коли вона втрачає свою тотожність з дійсністю, вступає з нею в конфлікт і виражає свою незгоду з усім тим, що суперечить її ідеалам і прагненням, у мить занепаду, розчарування, втрати віри і стимулів до боротьби та творчості [32].

Усвідомлення, розуміння потреби в естетичному викликають особливий естетичний інтерес, у результаті чого формується вибірковість в естетично значущих категоріях.

Інтерес у процесі формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є рушійним чинником, що зумовлюється ставленнями людини до світу. «Якщо фізичний світ підпорядкований закону руху, то світ духовний щонайменше підпорядкований закону інтересу» К. Гельвецій [37, с. 186]. Цей закон, за Є. Конділяком, одночасно є і насолодою, і стражданням, причиною, яка породжує процеси розуму і волі, де відсутній інтерес, там і відсутнє пізнання [18].

Із позиції філософської думки інтерес є вродженою властивістю особистості, яка характеризується позитивною або негативною

спрямованістю, ставленням людини до об'єктів оточуючого світу, певною єдністю об'єктивного і суб'єктивного, де об'єктивним аспектом є активний стан суб'єкта, а суб'єктивним - спонукальні сили (мотиви, прагнення, бажання) [189].

Психологи пов'язують інтерес зі спрямованістю особистості, що завершується в зосередженості її думок на певному предметі; з вибіркоким ставленням особистості до об'єкта залежно від його життєвої значущості й емоційної привабливості [7; 83].

У контексті дослідження цінною є ідея А. Здравомислова, який пов'язує інтерес з проявом внутрішньої сутності суб'єктів і відбиттям об'єктивного світу, сутності матеріальних і духовних цінностей людської культури у свідомості суб'єкта [61].

У педагогічній інтерпретації інтерес визначається як пізнавальне ставлення людини до навколишнього світу, яке засноване на емоційно-пізнавальному відношенні між суб'єктом і об'єктом [118] та характеризується стійким позитивним емоційним ставленням [83]. Отже, інтерес є смисловою установкою, яка виражає ставлення особистості до об'єкта, що має особистісний зміст [51].

Одним із різновидів інтересу є естетичний інтерес, який характеризується вираженою вибірковою спрямованістю людини на об'єкт прекрасного у навколишній дійсності, має для нього естетичну значущість, цінність і практичну необхідність. Спрямованість естетичного інтересу через пізнання естетичних властивостей, які викликають естетичне ставлення, естетичну оцінку, зумовлює пізнавальну активність особистості. Як показник естетичного ставлення студента до навколишнього дійсності естетичний інтерес тісно пов'язаний з емоційними переживаннями як «спрямованість думки, почуттів, смаків на естетично привабливі об'єкти, що викликають емоційне ставлення» [22].

Естетичний інтерес для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва визначає їхню спрямованість на естетичну діяльність, на естетичне освоєння дійсності, що сприяє виникненню творчих проявів особистості, які стимулюють розвиток здібностей до естетичної діяльності.

Отже, мотивація є важливим фактори естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва та забезпечує умови функціонування механізмів її формування, серед яких особливе місце посідає *культурно-естетичне самоусвідомлення* як специфічна характеристика соціального суб'єкта, що виявляється у

виділенні себе в культурно-естетичному бутті, оцінці себе і своїх можливостей у культурно-естетичному процесі.

Основою культурно-естетичного самоусвідомлення є самосвідомість як усвідомлення й оцінка людиною своїх дій та їхніх результатів, думок, почуттів, моральних стереотипів й інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе й свого місця в житті. Самосвідомість є переживанням людиною єдності й унікальності свого «Я» як духовне «світло, яке виявляє і себе, і іншого» [36]. Самосвідомість надає можливість «особистості критично ставитися до власної свідомості, виокремлювати внутрішнє від зовнішнього, аналізувати його і співставляти з зовнішнім, тобто вивчати акт власної свідомості» [163, с. 504]. Разом з тим у самосвідомості відбувається усвідомлення самого себе не як абсолютно відокремленого від цього світу, в його різноманітному відношенні з ним. Самосвідомість є не монологом свідомості з самим собою – це діалог особистості з власним досвідом.

Самосвідомість, на переконання О. Отич, є переживанням, що охоплює процеси пізнання, самоідентифікації, самовизначення, де зовнішньо воно проявляється як система самооцінок та оцінок інших, що дозволяє суб'єкту визначити своє місце у системі зв'язків і відносин, а також виробити механізми самоствердження у світі й самозахисту від нього. «Це винесення себе й своєї свідомості назовні доповнюється й фундується зверненням індивіда до самого себе, спрямованістю свідомості на себе, тобто «всередину» [128, с. 330].

Самосвідомість пов'язана з механізмом рефлексії у спілкуванні з оточуючим світом, зі світом культури, з мистецтвом, виробленням уявлень про власне «Я», про власні дії, поведінку, переваги, смаки, ідеали, приводить до формування естетичних ідеалів, суджень, поглядів. На основі рефлексії, яка виступає як «критичне переосмислення особистістю первинних уявлень про себе як носія і реалізатора інтелектуальних стереотипів» [14], у майбутнього вчителя образотворчого мистецтва відбувається становлення нового «Я» як суб'єкта художньо-педагогічної діяльності.

Відбувається сприйняття себе як реципієнта (глядача, слухача), усвідомлення себе як активного суб'єкта (педагога, художника) на основі тісного взаємозв'язку різних аспектів культурно-естетичної самосвідомості: виділення себе із світу культури й усвідомлення себе в ній, розуміння естетичного досвіду, емпатійно-естетичних переживань, оцінок художньо- педагогічних явищ (ситуацій або

творів мистецтва). Основою сприйняття, на переконання В. Орлова, є феноменологічна рефлексія, яка, на відміну від природної (психологічної), забезпечує перехід від смислу художньо-педагогічної ситуації (якою вона, можливо, є в дійсності або уявляється на даний момент) до смислу самих уявлень, який вони привносять у свідомість індивіда. Згідно з таким підходом, за В. Орловим, це дає можливість пізнанню піднятися над власними знаннями, зробити його об'єктом споглядання порівняно з іншими знаннями, визначаючи межу і таким чином здійснюючи рефлексію власного знання. Процес усвідомлення власних дій і мотивацій дозволяє індивіду розглядати їх як феномени, «по відношенню до яких він стає вільним, здатним на свій розсуд змінювати, замінювати, вдосконалювати власні професійні якості» [126, с. 250].

Вищий рівень культурно-естетичної самоусвідомленості Особистістю досягається у процесі художньо-естетичної творчості, де творчий акт, за ствердженням А. Петровського, «виявляється через свободу від чийх-небудь припущень і схем... Реалізується не тільки прагнення індивіда «виплинути себе на полотно», але й бажання сказати про світ і про себе у світі ще ніким не сказане слово... Індивід неадаптивно формує свій новий образ «Я» на протигагу очікуваному і нібито єдино можливому» [149, с. 208-215].

Таким чином, естетичне самоусвідомлення є усвідомленням власних культурно-естетичних засад, емоційно-естетичного ставлення до себе, осмислення своїх естетичних дій, почуттів, думок, мотивів, інтересів, усвідомлення свого «образу Я» - відбувається формування «Я - концепції» як основи власної поведінки, діяльності й спілкування.

Наступним механізмом формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є їхня *культурно-естетична ідентифікація*. Поняття ідентифікація (лат. *identifico* - ототожнювати) вперше було розкрито засновником теорії психоаналізу З. Фрейдом. Ця категорія є наріжна у формуванні здатності «Я» до саморозвитку через взаємозв'язок між суб'єктом і об'єктом, який був відображений, встановлюється визначений емоційний зв'язок, змістом якого є переживання своє тотожності з іншою людиною, об'єктом, зразком або ідеалом.

Культурна ідентифікація є самовідчуттям людини у конкретній культурі, зокрема, естетичній, усвідомлене сприйняття культурно-естетичних норм і зразків поведінки та свідомості, системи цінностей і мови, а також усвідомлення свого «Я» в конкретному

культурно-естетичному вимірі, де ідентичність - це «Я» очима інших, що побудовано на основі стосунків з «іншими», це стан і водночас здатність людини інтегрувати у собі на основі самовизначення, самоцінності, самоусвідомлення в «Я - концепції» «Я - інші», «ми - вони».

Культурна ідентичність, на переконання Т. Усатенко, - це рух від усвідомлення себе як носія певних культурних традицій через чітке відображення себе, особистісного «Я» як суб'єкта культури, ототожнення себе з видатними досягненнями духовності національної культури, що сприяє прийняттю інших культурних цінностей [183, с. 36].

Естетичними вимірами такого усвідомлення особистості у культурному просторі, а через нього - краси, гармонії, піднесеного або ж низького, величі і трагізму людини й людства, що відображає досвід творення закономірного у відношеннях до світу конкретних історичних епох, народів, особистості є критерії естетичних суджень про дійсність, які проявляються у процесі естетичних відносин, які є процесом, результатом і умовою утвердження людини в реальності як активного суб'єкта культури [94, с. 45].

Механізмами естетичних відношень є: безпосередній характер естетичного відношення, яке виникає та існує як духовна реакція індивіда на явище, дію, об'єкт, що сприймається; емоційний характер естетичного відношення як переживання, а не споглядання; «безкорисливий» характер естетичної емоції, яка викликана самим існуванням предмета. При цьому естетичні відношення, з одного боку, спрямовують поведінку особистості, її вчинки, з іншого - є регулятором практичних дій, які виражаються у виявах естетичного смаку, поглядах, естетичній оцінці, що пов'язує внутрішні і зовнішні прояви людської життєдіяльності, забезпечуючи її естетичну цілісність.

У процесі ідентифікації запозичуються не лише зовнішні культурно-естетичні форми поведінки індивіда для наслідування, але й виникають певні внутрішні передумови для формування культурно-естетичних ціннісних орієнтацій, світоглядних уявлень, інших особистісних структур, вмотивованих до взірця особи.

Визначаючи механізми ідентифікації, зокрема, культурно-естетичної, Л. Попова і Г. Дьяконов [142] виокремлюють в якості найважливішого з них емпатію як прагнення особистості емоційно відгукнутися на проблеми іншого (співпереживати, співчувати).

Емпатія виступає раціонально-емоційно-інтуїтивною формою відображення, яка є засобом «входження» в культурно-естетичний простір іншої людини, що дозволяє досягнути її почуття на основі емоційного досвіду, через емоційні асоціації.

Згідно зі специфікою діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва важливого значення набуває емпатія як спосіб пізнання об'єкта, естетичної насолоди від нього через проєкцію своїх почуттів та ідентифікацію з ним. Основою цього процесу є мистецтво, через яке культура вчить «дивитися», «слухати», «читати», «розповідати», тобто сприймати твір не як предмет, але як вираз творчого процесу. Естетична емпатія виступає видом духовного спілкування, особливим провідником за «межі свого «Я», є поглядом у духовний простір культури, що сприяє суб'єктивації почуттєвого досвіду, який вміщений у творі мистецтва, тобто відбувається «привласнення» його в особистому досвіді передавання від людини до людини, від одного покоління до іншого загальних, культурних форм емоційно-почуттєвого досвіду.

Таким чином, культурно-естетична ідентифікації майбутніх учителів образотворчого мистецтва є усвідомленням себе, «Я - концепція» в культурно-естетичному просторі, причетність до цінностей культури через естетичне відношення їх до світу, до оточуючих, до самих себе та перенесення «особистісного» через особистий приклад «наслідування» з подальшою трансляцією в художньо-естетичній діяльності.

Іншим важливим механізмом формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є *культурно-естетичне самовизначення*, де самовизначення є процесом та результатом вибору особистістю власної позиції, цілей та засобів самореалізації у конкретних умовах, обставинах життя; основний механізм набуття і прояву людиною свободи [27].

Культурно-естетичне самовизначення є неперервним процесом створення і реалізації системи уявлень індивіда про культурно-естетичний простір у професійній діяльності, визнання свого місця в ньому-, здійснення особистістю акту самовизначення під впливом мистецтва, що виражається у потребі визнання власної особистості, рівноправному спілкуванні з навколишніми і вільному естетичному самовираженні [39]. Культурно-естетичне самовизначення позначається потенційною здатністю до відповідальних дій суб'єкта за власними критеріями, інтересами, поглядами [32].

Рушійною силою цього процесу є розв'язання протиріч між сутнісними силами індивіда («хочу», «можу», «маю») як внутрішніми умовами, між особистістю і метою інших, між бажаним і можливим, між внутрішніми принципами і зовнішніми умовами. Відбувається перехід від безпосереднього, імпульсивного прийняття рішень до усвідомленого вибору; рефлексія власної діяльності, що зумовлюється культурно-естетичною традицією; як відповідний рух у вічних цінностях, що слугує усвідомленим прагненням особистості зайняти певну позицію, у житті, у професійній діяльності та формувати культурно-естетичний простір навколо себе і вступати в міжкультурний діалог; трансляція культурних цінностей, зокрема, художніх, через безпосереднє спілкування людей від покоління до покоління й між представниками різних культур.

Іншим психологічним механізмом, що детермінує формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва є синтезія (від грец. *зупаїзтевів* - змішане відчуття) - психічний комплекс, що забезпечує сприймання, пізнання та оцінювання дійсності; багатоаспектне чуттєве сприймання явищ світу; цілісна їх проекція на екран психіки; безпосередньо-кваліфікаційний аспект акту сприймання; переживання й ефект «психічної хвилі», що підноситься від рівня рефлекторних емоційних реакцій до рівня відгуку почуттів [159, с. 274].

Як зазначає В. Доманський, у своїй практиці вчитель, опираючись на теорію синестезії, використовує різні види мистецтва для створення цілісного уявлення про історичну епоху, тип культури, художній образ, тим самим включаючи різні рецептори учнів. При цьому один психофізичний механізм доповнює інший. Так, музика викликає слухові уявлення, живопис - зорові, архітектура - просторові, що створює цілісну картину буття [52].

Для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва *сенситивність* (латин. *зепзіШз* - чутливий) - міра чутливості до явищ дійсності, що стосуються особистості, яка актуалізує спектр комплексних асоціацій особистості, її здатність оперувати виразними аналогіями суміжних мистецтв, стимулює осягнення багатоплановості художнього смислу, виявлення невисловленого, непоясненого, зачіпає найпотемніші сфери їхнього чуттєвого мислення, відкриває шлях до синкретичної повноти відчуттів у єдності свідомого і позасвідомого [159]. Механізм сенситивності допомагає особистості зібрати необхідну сенсорну інформацію з

різних; аналізаторів, що дає змогу особистості не тільки пристосуватися до навколишнього середовища, а й пізнавати закони природи та активно змінювати це середовище.

Таким чином, під механізмами формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва необхідно розуміти процес змін в особистості студента через культурно-естетичне самоусвідомлення, культурно-естетичну ідентифікацію, що призводить до культурно-естетичного самовизначення в художньо-педагогічній діяльності. Усе це має відбуватися за відповідними методологічними принципами

Основоположним принципом є *гуманізація* освіти, що полягає в утвердженні студента як вищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті його здібностей та задоволенні різних освітніх потреб, визнанні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків і довкілля, суспільства і природи та формуванні цілісної картини світу, духовності, естетичної культури особистості.

Реалізація принципу гуманізації у процесі формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва забезпечує: визнання самоцінності кожного студента, забезпечення його особистісної свободи й можливостей максимальної реалізації естетико-педагогічного і творчого потенціалу; забезпечення сприятливих умов для активізації й стимуляції процесу самостійного пошуку власної естетичної позиції професійної діяльності та навколишнього світу, формування естетичного світосприйняття, розуміння майбутніми вчителями образотворчого мистецтва пріоритетності загальнолюдських цінностей і гармонійності їх естетичних відносин із довкіллям; повага до особистості студента, прийняття його особистісних цілей, запитів, потреб, інтересів; утвердження стосунків співробітництва і співтворчості між усіма учасниками педагогічного процесу, які реалізуються у взаємодії «студент-педагог», набуваючи різних форм (співдружності, співпереживання, співучасті, співтворчості) [128, с. 140].

Принцип естетизації виявляється у спрямованості «на піднесення повсякденного у високий естетичний ранг» (Х. Ортега-і-Гассет), завдяки чому повсякденність студентського життя стає естетичною категорією, прекрасне, естетичне стає невід'ємним від наукової істини, від моральності. Застосування цього принципу у системі формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва дає змогу використання формувальних

естетичних впливів, здатних об'єднати в єдине ціле інтелектуальні та емоційні вияви особистості [67]. Окрім того, забезпечує «емоціогенність організації, змісту та методів навчально-виховного процесу», адже «у будь-якій науці є естетичний елемент, передачу якого учням повинен надавати наставник» [184, с. 75].

Ефективність реалізації принципу естетизації уможливорюється на основі впровадження *принципу естетичної цілісності освітнього простору*, який передбачає подолання провідного протиріччя, систематичного удосконалення цілісності у зв'язку з природним відставанням змісту і методів функціональних систем від вимог життя, старінням змістової цілісності в усій її сукупності.

Покладання в основу формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва означеного принципу зумовлює організацію навчально-виховного процесу з чітким усвідомленням змістового наповнення категорій естетичного й прекрасного, естетичного й художнього та їх взаємозалежність.

Слушним є твердження О. Рудницької, що пріоритетне місце в гуманістичній концепції освіти займає діалогова стратегія педагогічної діяльності, яка може проявлятися у двох формах: міжособистісного і внутрішнього діалогу, з яких «перша характеризує певний стиль спілкування учасників педагогічного процесу, а друга - зміст і механізми самого мислення» [159, с. 46]. Відповідно діалогічність є невід'ємною стороною естетико-педагогічної взаємодії у процесі формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва, що ґрунтується на *принципі діалогу культур*, який полягає у своєрідному перегукуванні культур різних поколінь, які співвідносять досвід суб'єктів спілкування на підставі аналогії естетичних традицій, що забезпечує можливість відчуття студентам розширення меж свого «Я», отримати культурний досвід, нове самовідчуття у світі, усвідомлення своїх творчих можливостей.

Діалог культур - це реакція на цілісність здійснення зв'язку майбутніх учителів образотворчого мистецтва зі світом культури, адже саме через естетичну свідомість з її спроможністю до нескінченного діалогічного спілкування за допомогою асоціацій забезпечується унікальна можливість залучення в культурний контекст. У межах культурного спілкування здійснюється «зустріч» індивідуально-ціннісних зусиль у напрямі ціннісного перетворення і збагачення життя. Це особливий тип діалогічних відносин, здатних демонструвати особистісну позицію майбутнього вчителя

образотворчого мистецтва з їх власною свободою. Створення міжсуб'єктних відносин ціннісно-сислової структури «дозволяє проникнути у сутність творчості, відкриває феномен духовності як смислової позиції особистості» [19].

Діалог культур передбачає усвідомлення певної культури на рівні естетичного діалогу, результативність якого, - наголошує І. Зязюн, - залежить від «спільних ціннісно-орієнтаційних настанов, визначення проблем, доступних і особистісно значущих для суб'єктів спілкування, від рівня реалізації естетичного самопізнання» [63, с. 9]. Естетичний діалог набуває для суб'єкта естетичної значущості, у ньому проявляється його активність, особиста актуальність як «цілісної людської особистості, з її цілісною індивідуальною якісністю, що робить кожен момент її існування неповторним та особливим» [106, с. 306-307] у процесі естетичного переживання. У ході естетичного діалогу відбувається творче самовираження майбутнього вчителя образотворчого мистецтва як естетично розвиненої особистості.

Принцип емоційної насиченості навчально-виховного процесу розкриває роль емоцій як регуляторів діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва. Емоційний стиль викладання перетворює формальний процес у «живе» спілкування, активізує сприймання, викликає особисту, індивідуально забарвлену, емоційно-оцінну реакцію на нову інформацію.

Взаємозалежність емоційної насиченості навчального процесу та формування мотивів є тим особистісним інструментом, що спрямовує освітню активність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, його бажання долати перешкоди, наполегливо і цілеспрямовано досягати мети - бути активним суб'єктом навчально-виховної діяльності.

Водночас, позитивна емоційна домінанта в навчально-виховному процесі зумовлює його успішність і результативність. Тому неповторна суб'єктність особистості виявляється у комфортному комунікативному процесі, коли є можливість проявити ініціативу, емоції, висловити власні думки, довести їх об'єктивність [91], а позитивні емоційно-почуттєві властивості (почуття радості, задоволення, насолоди, щастя від власної творчості) виступають рушійною силою творчої самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Принцип екологізації змісту підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва ґрунтується на впровадженні ідей, концепцій, підходів екологічного знання і культури в систему підготовки педагогів-художників, що дозволяє оволодіти не тільки спеціальними екологічними знаннями, але й органічно пов'язати їх з образотворчим мистецтвом.

Екологізація змісту підготовки сприяє усвідомленню студентами, що мистецтво не можливо розглядати поза природою. «Природа є мірою мистецтва, мистецтво - наслідування природи... Чимало видів мистецтв мають свій початок і походять від природи: малювання - від тіней, будинки - від печер, вітрила - від лету птахів. Внаслідок цього мистецтвом називали і подібним до природи, і - «другою природою» [107, с. 121]. Осмислення того, що природа є зразком для мистецтва і чим більше воно наслідує природу, тим воно досконаліше, для вчителів образотворчого мистецтва є новим світоглядним постулатом площиною для власного художньо-екологічного пізнання.

Це сприяє усвідомленню студентами, що сьогодення вимагає зміни агресивно-споживацького підходу до природи на «любовно-творчий» [179], встановлення паралелі між красою і досконалістю форм живої природи (в подальшому - і неживої), бо досконале, як доводять теоретики й практики, є життєздатним, красивим і гармонійним.

Висновки до першого розділу

1. На основі аналізу філософських та психолого-педагогічних підходів до визначення сутності феномена культури зроблено висновок щодо нероздільності понять культури і композиції, оскільки як суспільна, так і особистісна культура є продуктом і якісною характеристикою композиційної діяльності людини. Внаслідок цього встановлено, що професійна культура вчителя полягає в його педагогічній культурі, основу системи фахових якостей якої становить здатність до педагогічного компонування. Така здатність забезпечує самостійність і продуктивність професійної діяльності, композиційну цілісність та єдність особистісних і фахових якостей учителя образотворчого мистецтва.

2. Визначено, що професійна культура вчителя образотворчого мистецтва включає такі компоненти: професійна мотивація (інтерес до композиції творчих педагогічних рішень, у тому числі і в галузі

образотворчого мистецтва); професійні знання (про способи і результати педагогічної композиції); професійну майстерність (уміння будувати педагогічний процес).

3. За результатами філософського, психологічного та педагогічного аналізу змісту поняття «композиція» встановлено, що в цих галузях знань його трактують однаково, визначаючи як поєднання елементів у гармонійне ціле.

4. Внаслідок синтезу процесуальної та результативної граней композиції у різних галузях діяльності людини, зроблено таке узагальнення: композиція є фундаментальним поняттям гуманітарних знань і ґрунтується на принципах системності, естетичності та єдності змісту і форми. Ці принципи є основою універсальності композиції (міжсистемні, міжхудожні та внутрішньо художні зв'язки), тому її доцільно застосовувати як методологічну засаду формування професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

5. З'ясовано сутність композиції у пластичних мистецтвах і зроблено порівняння її з педагогічним мистецтвом, на основі чого розроблено структуру педагогічної композиції. Це дало змогу показати позитивний вплив феномена композиційності на розвиток когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

6. У дослідженні доведено, що: пізнання, розуміння, осмислення і знання композиції в різних явищах довкілля, мистецької та педагогічної дійсності збагачують інтелектуальний потенціал майбутнього вчителя образотворчого мистецтва; емоції, відчуття і почуття, пов'язані з композицією цих явищ, відіграють мотивуючу роль у формуванні особистісних якостей його професійної культури; потреби у створенні та рецепції композиції, мотиви, які спонукають композиційну діяльність, уміння компонувати, рефлексивні акти коригування і самокоригування є основою вдосконалення його професійної майстерності.

7. З'ясовано основні суперечності традиційного підходу до викладання композиції, причиною яких є неврахування доцільності пізнання універсуму композиції. Для їх розв'язання запропоновано ціннісний особистісно зорієнтований підхід до осмислення композиції як основи формування професійної культури вчителя. Його обґрунтовано за допомогою міжпредметних зв'язків в організації композиційної діяльності студентів, що зумовило логіку визначення зовнішніх (оновлення змісту, форм і методів навчання